

Särtryck ur

SVENSKT I FINLAND – FINSKT I SVERIGE I

DIALOG OCH SÄRART

*Människor, samhällen och idéer
från Gustav Vasa till nutid*

Redaktörer Gabriel Bladh och Christer Kuvaja

**Svenska litteratursällskapet i Finland
Helsingfors 2005**

Christer Pahlmblad

KYRKOMÖTE, LÄROÄMBETE, DEMOKRATI

Kyrkomötets sammansättning i Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland och i Svenska kyrkan

När den finska rikshalvan 1809 rycktes loss från Sverige och blev ett storfurstendöme under den ryske kejsaren delades också den lutherska kyrkan i två hälfter. Två kyrkor uppstod, med gemensam historia, organisation, liturgi och kyrkorätt. Stormaktstidens kyrkolag från 1686 fortsatte att gälla, i Finland till 1870, i Sverige om än till stora delar föråldrat till 1993. Ännu i dag är grunddragen i den organisatoriska uppbyggnaden av de båda kyrkorna desamma.

Kyrkomötena i Finland och Sverige är 1860-talets skapelser. De organiserades vid sin tillkomst ganska likartat. Deras kompetens låg inom kyrkolagens område och i revisionen av kyrkans liturgiska böcker och katekesen. Båda kyrkomötena var sammansatta genom val inom två skilda korporationer. Prästerskapet, kyrkans läroämbete, valde sina ombud och lekmännen sina. Biskoparna var i båda länderna självskrivna ledamöter av kyrkomötet, men eftersom de valts av respektive stifts prästerskap grundade sig också deras ledamotskap ytterst på ett val inom läroståndet.

Det omfattande reformarbetet från omkring 1980 och framåt i de båda kyrkorna betydde att man också fick ta ställning till de demokratiska ideal som gäller i stat och samhälle i övrigt. Utgångsläget var gemensamt och reformerna på 1860-talet var ganska likartade, trots vissa för framtiden betydelsefulla skillnader. De båda nutida kyrkorna har däremot kommit att se på sina representativa strukturer alldeles olikartat och därför med helt olika konsekvenser tillämpat de demokratiska principerna på sammansättningen av kyrkomötet.

I det följande är det de finska och svenska kyrkliga företrädarnas ställningstaganden till kyrkomötets sammansättning vid dessa två tidpunkter, 1860-talet och 1980-talet, som undersöks. Det är tänkandet bakom reformerna vid de tillfällen då reformerna genomförs som står i fokus. Avsikten är däremot inte att skildra den utveckling som ledde fram till de olika reformerna, inte heller att i detalj redogöra för resultatet av reformerna.

Vid kyrkomötenas tillkomst var huvudfrågan för de kyrkliga företrädarna såväl i Finland som i Sverige kyrkans ställning i förhållande till staten. Den frihet som skulle kunna medges kyrkan inom ett bevarat statskyrkosystem var avgörande för om kyrkomötet med dess sammansättning av präster och lekmannaombud skulle kunna uppfattas som en representativ församling för kyrkan och inte som ett riksdagsorgan. Den dåtida diskussionen kring dessa frågor ges därför också en relativt utförlig presentation.

Materialet utgörs av den finska kyrkomöteskommitténs betänkande 1863 och den finska kyrkoordningskommitténs betänkande 1979. I Sverige gjordes ingen utredning inför tillkomsten av kyrkomötet på 1860-talet. Ett betydande arbete hade tidigare under århundradet lagts ned på olika förslag till en kyrkomötesreform, men när reformen väl initierades skedde det genom en regeringsproposition och som en konsekvens av att ståndsriksdagen avskaffades. För att få de kyrkliga företrädarnas ställningstaganden belysta är vi därför hänvisade till regeringspropositionen, riksdagsutskottens betänkanden och prästeståndets debatt i riksdagen kring dessa dokument. Även 1982 hängde den svenska kyrkomötesreformen samman med en författningsreform. En av regeringen tillsatt kyrkomöteskommitté hade förberett ärendet, men frågan förbereddes också av den utredningsnämnd som kyrkomötet tillsatte 1979 och som avgav sitt betänkande till kyrkomötet 1982. Det är detta betänkande som här främst utnyttjas.

LÄROÄMBETE OCH LEKMANNAREPRESENTATION I 1800-TALET'S KYRKOMÖTESREFORMER

Bakgrund

I den medeltida västerländska kyrkan kunde inom varje kyrkoprovins vid behov ett provinsialkoncilium, ett kyrkomöte, sammankallas. Provinsen bestod av de stift som stod under ärkebiskopens ledning, i Sverige således under ärkebiskopen i Uppsala. I konciliet deltog biskoparna och representanter för domkapitlen, men även vid vissa tillfällen lekmän som representerade det borgerliga samhället. Provinsialkonciliet sammanträdde på ärkebiskopens kallelse, och dess beslut var bindande för stiftet inom provinsen.

Provinsialkonciliet vidarefördes under 1500-talet i den svenska refor-

matoriska kyrkan och blev en av de avgörande faktorerna för de reformatoriska förändringarna av kyrkolivet. Det överlevde emellertid inte 1500-talet, även om Uppsala möte 1593 förutsatte att ett kyrkomöte av detta slag skulle kunna inkallas ”om nöden kräver”. I 1600-talets olika förslag till revision av kyrkoordningen 1571 framförs förslag till kyrkomöten av detta slag, men dessa planer kom aldrig att realiseras. I stället kom riksdagens prästestånd att överta provinsialkoncilietts uppgifter och utvecklas till ett *consistorium regni*, en kyrkostyrelse för det svenska riket.

Inte heller i kyrkolagen 1686 finns något stadgande om ett kyrkomöte. Efter enväldets fall kom i stället ståndsriksdagen att överta rollen som den svenska kyrkans nationella representativa organ. I avgörandet av frågor som rörde kyrkan och den gemensamma religionen deltog i lika mån samtliga stånd. Läroämbetets särskilda ställning markerades genom att prästeståndet i riksdagen, inklusive de självskrivna biskoparna, fungerade som ett beredningsutskott, *clerus comitalis*, för de kyrkliga frågor som riksdagen, och i viss mån även Kungl. Maj:t, skulle fatta beslut om. Riksdagsbesluten tillkom genom omröstningar inom de fyra stånden. Varje stånd hade på så sätt en röst i riksdagen, och följaktligen kunde de tre icke-prästerliga stånden rösta ner prästeståndet med tre röster mot en även i de kyrkliga frågorna.

Den efterreformatoriska svenska kyrkan representerades således på nationell nivå av ett organ som var sammansatt av både präster och lekmän, med lekmännen i majoritet. Det är denna ståndsrepresentation som efter 1809 bildade utgångspunkten för de reformer som i såväl Finland som Sverige ledde till inrättandet av kyrkomötena.¹

Bakom denna enhet av kyrka och stat, konkretiserad i bl.a. ståndsriksdagen, fanns en teologiskt motiverad samhällsuppfattning, som var gemensam för stormaktstidens människor oberoende av deras samhällsställning: den lutherska treståndsläran. Det enhetliga kristna samhället var enligt denna idé uppbyggt av tre olika stånd: läroståndet eller det andliga ståndet förvaltade Ord och sakrament; överhetsståndet eller det politiska ståndet svarade för den yttre ordningen; hushållsståndet, som omfattade familjen och husfolket, skulle bl.a. tillse att barnen fick en kristen fostran och att kristna seder, kunskap om den kristna tron, kyrkogång och tillbörlig respekt för överheten upprätthölls hos husfolket. Dessa tre stånd skall inte förväxlas med de avgränsade fyra stånden i riksdagen. Treståndsläran inneslöt alla rikets inbyggare i deras nödvändiga och grundläggande samhälleliga funktioner. Läroståndet skulle bevaka att be-

slut inte stred mot den gemensamma bekännelsen, överheten skulle stadfästa och verkställa besluten och hushållsståndet hade rätt att kräva att inga beslut fattades utan dess samtycke. När riksdagen därför fattade beslut om religionen var det inte ett uttryck för statens makt över kyrkan. ”Besluten gällde tvärtom både stat och kyrka eller rättare den högre enhet, som omfattade dem båda.”²

Denna treståndslära gick mot sin upplösning under upplysningstiden, men utgör en teologisk faktor i diskussionerna ännu vid mitten av 1800-talet.

Kyrkans frihet och religionsfriheten i det finska kyrkolagsförslaget 1863

Arbetet på en revision av 1686 års kyrkolag tog i Finland sin början 1817. Ärkebiskop Jacob Tengström förordnades av kejsaren att ingå i en kyrkolagskommitté. Kommittén arbetade fram ett preliminärt förslag till kyrkolag, men arbetet avstannade med Tengströms död 1832.³ Det avbrutna kommittéarbetet upptogs igen 1851. Året därpå kallades Frans Ludvig Schauman till ledamot av kommittén. Han anförtroddes huvudansvaret för revisionen av kyrkolagen. Kommittén presenterade 1863 sitt betänkande, som omfattade ett fullständigt förslag till en ny kyrkolag med utförliga motiveringar.⁴ I det följande är det främst de sistnämnda som står i fokus för intresset.

I kyrkolagskommitténs motiveringar är två frågor intimt förbundna med varandra: religionsfriheten och kyrkans frihet. I motiveringarna kommenteras paragraf för paragraf den föreslagna lagtexten och därför behandlas religionsfriheten först, men den brännande frågan i motiveringarna är kyrkans frihet. Enligt kommittén är det ett grundläggande krav att kyrkan äger ”frihet, att sjelfständigt få organisera sig som ett samfund samt som sådant sjelf ordna och handhafwa sin styrelse och vårda sina angelägenheter”. Det är ”ett lifswilkor” eftersom kyrkan inte skall ses som ”en institution i staten, helt och hållet underkastad dennes wälde och således utan all sjelfständighet, utan twertom såsom ett fritt samfund” och ”en gudomlig stiftelse i werlden”. Kyrkan bör därför sjelfv stifta kyrkolag ”i allt hwad som rör kyrkan”, medan staten endast skall stadfästa den lag som kyrkan antagit genom sina organ eller, om lagen skulle strida mot medborgarnas rättigheter eller ”statens wälfärd”, förkasta den föreslagna lagen i dess helhet.⁵

Kyrkans frihet strider emellertid enligt motiveringarna inte mot stats-

kyrkosystemet som sådant. Den lutherska kyrkans fortsatta ställning som statskyrka innebär två för kyrkan positiva ting: den "kristeliga staten" skyddar den gemensamma religionen och handhar "i högsta instans [...] kyrkans administration". Det sista kan enligt kyrkolagskommittén uppfattas som inkonsekvent, "en halfhet, såsom en twekan att taga steget ut".⁶ Fördelarna av att kommittén höll fast vid statskyrkosystemet är emellertid uppenbara. Kyrkan skulle ha ekonomiska fördelar av sin förbindelse med staten, och administrationen genom kyrkans egna organ skulle även i fortsättningen ha ställning som statlig myndighetsutövning. Även staten skulle enligt motiveringarna ha betydande fördelar av förbindelsen kyrka–stat. Kyrkan skulle utöva ett "wälgörande inflytande" på staten och genomsyra den i alla dess aspekter med "kristendomens anda".⁷

Med stort eftertryck framhålls emellertid i motiveringarna att kyrkans självständighet och rätten att stifta kyrkolag är vida viktigare än kyrkans ställning som privilegierad och skyddad statsreligion. Skulle här en konflikt uppstå som hotar kyrkans frihet måste man avstå från fördelarna av förbindelsen med staten, "och i sådant fall kan bildandet af en s.k. *frikyrka* icke annat, än på det högsta gillas".⁸ Till detta grundläggande krav på frihet för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland återkommer kommittén åtskilliga gånger i motiveringarna.⁹

För att garantera denna frihet i kyrkans egna angelägenheter föreslog nu kommittén att ett kyrkomöte skulle inrättas, till vilket all egentlig kyrkolagstiftning skulle överföras. Detta kyrkomöte skulle, enligt förslaget, ha hela initiativrätten till den kyrkliga lagstiftningen samt ensamt stifta, förklara och förändra kyrkolag. I egenskap av sin från den svenska tiden övertagna ställning som kyrkans högste styresman skulle kejsaren stadfästa kyrkolagar som antagits av kyrkomötet, däremot skulle varken han eller lantdagen i Finland eller någon annan utomkyrklig myndighet kunna förändra kyrkomötets lagförslag. Kejsaren eller staten förbehölls endast rätten att förkasta sådana lagförslag som stred mot statens legitima intressen.¹⁰ Denna strikta uppdelning av statligt och kyrkligt kompetensområde "har sin grund deri, att kyrkan är ett samfund med sina egna ändamål, hwilka ej af staten få bestämmas och regleras", heter det sammanfattande i motiveringarna.¹¹

Man når här i framställningen fram till ett principiellt ställningstagande angående den lagstiftande makten i kyrkan: den utövas inte av regenten ensam, inte av biskoparna gemensamt och inte ens av prästerskapet i

dess helhet. Den lagstiftande makten tillkommer ”hela den kyrkliga organismen, kyrkans hela kropp”.¹²

Vad som begärs är således en garanterad organisationsfrihet för den evangelisk-lutherska kyrkan i det autonoma storfurstendömet Finland inom det vid den här tiden ur lagstiftningssynpunkt ganska löst sammanfogade ryska riket.

Kommittén förespråkar vidare religionsfrihet genom en dissenterlagstiftning som skulle göra det möjligt för kyrkans medlemmar att lämna den evangelisk-lutherska kyrkan och övergå till annat trossamfund eller bilda ett nytt sådant. I konsekvens med detta borde också de lagar upphävas som hindrar ortodoxa trosbekännare att bli lutheraner. För att undvika proselytmakeri måste den uppriktiga övertygelsen hos den som vill bli medlem i den evangelisk-lutherska kyrkan prövas. För detta krävs ett lagfäst regelverk. Alla tvångslagar som lägger världsliga sanktioner på dem med annan övertygelse än den lutherska bekännelsen eller som inte vill använda sig av kyrkans nådemedel bör därför avskaffas.¹³

Den religionsfrihet som kommittén företräder är inte vad kommittén kallar ”religiös indifferentism”, d.v.s. frihet från religion för såväl den enskilde som staten. Religionsfriheten för den enskilde bestämmes till ”friheten att bekänna och öfwa sin religion”.¹⁴ Eftersom den religiösa uppfattningen är en samvets sak kan ”en verklig religiositet icke [...] finnas utan frihet”. Därför måste såväl kyrkan som staten medge den enskilde denna samvetsfrihet.¹⁵ Å andra sidan hyllar kommittén idén om ”den kristeliga staten”, som erkänner kristendomen som den enda sanna religionen och låter sina institutioner genomsyras av dess anda. En sådan stat kan bättre än den religionslösa garantera de kristnas religionsfrihet, menar man.

Kravet på religionsfrihet var inte enbart en omtanke om dem som av bekännelseskäl ville lämna den finska evangelisk-lutherska kyrkan. Genom att vilja garantera dem denna frihet underströk kommittén kravet på att den lutherska kyrkan i Finland, inom den ”kristeliga staten” med bibehållen status som statskyrka, också borde äga sin frihet och självständighet.¹⁶

*Religionsfriheten och kyrkans frihet i det svenska prästeståndets debatt
1863 om kyrkomötet*

Kyrkomötesfrågan hade i Sverige diskuterats under större delen av 1800-talet, främst utifrån synpunkten att kyrkan borde ha frihet att självständigt behandla och besluta om kyrkans böcker.¹⁷ Frågan fick sin lösning i samband med representationsreformen på 1860-talet. Kungl. Maj:t lade 1863 fram en proposition om en ny riksdagsordning och förändringar i regeringsformen från 1809. Genom denna grundlagsändring skulle ståndsriksdagen avskaffas och ersättas med en tvåkammarriksdag. Enligt 87 § i förslaget till reviderad regeringsform skulle samtidigt ett kyrkomöte som var delaktigt i stiftandet av kyrkolag inrättas.¹⁸

Om konstitutionsutskottets majoritet tillstyrkte ett grundlagsförslag skulle detta enligt 1809 års regeringsform förklaras vilande till den följande riksdagen, då förslaget antingen skulle antas i oförändrad form eller förkastas. Adels-, borgar- och bondeståndens representanter i utskottet tillstyrkte det kungliga förslaget till representationsreform. Det var därmed de facto vilande och kunde på den innevarande riksdagen inte förändras, endast debatteras. De prästerliga ledamöterna i konstitutionsutskottet, som inte kunnat hindra att grundlagsförslaget tillstyrktes, avgav en gemensam reservation.¹⁹

Ett förslag om kyrkomöte hade av Kungl. Maj:t lagts fram redan några månader tidigare.²⁰ Detta var emellertid bara av kyrkolags natur, och kunde därför behandlas av den innevarande riksdagen.

De enskilda överläggningarna om författningsreformen och förslaget till kyrkomöte påbörjades i de fyra stånden den 18 mars och avslutades i de tre icke-prästerliga stånden samma dag. Debatten i prästeståndet avslutades däremot först den 20 mars sedan i stort sett alla ståndets ledamöter yttrat sig om förslagen.²¹

En avgörande förutsättning för debatten i prästeståndet var den dissenterlagstiftning som antagits 1860.²² Denna lag om begränsad religionsfrihet hade gjort det tillåtet för svenska medborgare att utträda ur Svenska kyrkan och övergå till annat av staten erkänt samfund. Lagen upplöste också förbindelsen mellan medlemskap i Svenska kyrkan med dess lutherska bekännelse och valbarhet till riksdagen. Liksom i Finland kom därmed framför allt två frågor i fokus: religionsfriheten och kyrkans frihet.

Debatten i prästeståndet kom i hög grad att styras av den prästerliga

reservationen i konstitutionsutskottet. Enligt reservanterna hade riksdagen dittills kunnat fungera som representation för Svenska kyrkan, eftersom "Statsförfattningen hvilat på en Evangelisk-Luthersk grund".²³ Medborgarskap och bekännelse hade varit *ett* (med viss undantagslagstiftning för reformerta och mosaiska trosbekännare), liksom stat och kyrka med den lutherska treståndslärans tolkning hade kunnat betraktas som *ett*. Läget skulle nu med den nya riksdagsordningen bli ett annat. Rätt att delta i val till riksdagen tillerkändes även judiska medborgare. Villkoret för valbarhet till riksdagen var enligt förslaget till riksdagsordning att man bekände sig till "Kristen-protestantisk lära".²⁴ Denna, som reservationen uttrycker det, "obestämda och mångtydiga lära", betydde att "äfvén [...] de mest kyrkofientliga sekters medlemmar" kunde bli riksdagsmän. Riksdagens ledamöter skulle komma att väljas "utan allt avseende på de kyrkliga angelägenheterna" och "tilläfventyrs [skulle] ingen enda medlem af kyrkans lärostand komma att delta". Enligt reservationen bör en riksdag så sammansatt "varken kunna eller vilja" stifta lagar för en evangelisk-luthersk kyrka.²⁵

I debatten i prästeståndet fällde biskopen i Strängnäs, Thure Annerstedt, kommentaren att "[i]ntet kyrkosamfund i världen erkänner ett sådant främmande trosbekännares inflytande på sin inre ordning". Till dem som bekänner sig till "Kristen-protestantisk lära" hör, menade han, alla som "protestera emot papismen", och bland dem finns också sådana som står i oförenligare motsats till Svenska kyrkans bekännelse än "sjelfva papismen". De "separerade", den framväxande frikyrkligheten som genom dissenterlagen 1860 fått möjlighet att bilda egna samfund, ser han som en verklig fara. Kommer de in i riksdagen kan man räkna med att de genom påtryckningar "inom den kyrkliga lagstiftningens område söka inskränka en kyrka, som de i öfrigt med sådan hätskhet anfälla".

Annerstedt pekade även på de följder religionsfrihetslagstiftningen skulle få utanför riksdagens arbete. Kyrkan och staten har inte endast haft gemensam representation, utan även gemensam domarmakt och administration. Förslaget till ändringar i regeringsformen skulle innebära att "främmande religionsbekännare" också kunde inneha statliga ämbeten. Kungen, kyrkans *summus episcopus*, skulle därmed i kyrkliga frågor inhämta råd från ämbetsmän som inte tillhörde Svenska kyrkan. Som ledamöter i hovrätter och Högsta domstolen skulle "baptister, catholiker, måhända judar" kunna komma att döma över hur präster utövar prästämbetet, över deras renlärighet, sakramentsförvaltning och själavård. Om kyrkan

blir ”försatt i en trälldom, så ytterlig, så outhärdlig” blir det kyrkans sak att bryta sig loss från staten, sluter han.²⁶

Religionsfrihetens konsekvenser för kyrkan drev fram kravet på kyrkans frihet. Häri stod prästeståndet enigt. Vad denna frihet konkret innebar för bedömningen av den kungliga propositionen om kyrkomöte var man däremot inte så överens om.

Debatten i prästeståndet fokuserade framför allt på innebörden i 87 § i förslaget till regeringsform. Enligt denna paragraf skulle riksdagen tillsammans med Konungen liksom tidigare stifta, förändra och upphäva kyrkolag, men det fordrades därtill samtycke av kyrkomötet – eller annorlunda uttryckt: kyrkomötet skulle ha veto i förhållande till riksdag och Kungl. Maj:t.²⁷ De prästerliga ledamöterna i konstitutionsutskottet menade i sin reservation att detta inte tryggade kyrkans självständighet och inte heller gav uttryck för det rätta förhållandet mellan kyrkomötets och riksdagens befogenheter. Det är, enligt reservationen, ett ”oafvisligt villkor för kyrkans sjelfständighet” att hon inte enbart har veto i kyrkolagsfrågor, utan att hon genom sina egna organ ”i positiv mening eger utöfva den kyrkliga lagstiftningsrätten”, d.v.s. att kyrkan själv har hela rätten att stifta, förändra och upphäva kyrkolag. Till vad, frågar reservanterna, skulle avsöndringen av kyrkomötet från riksdagen tjäna om lagstiftningen fortfarande skall ligga i riksdagen, ”då utan tvifvel blott den myndighet lärer blifva kyrkans verkliga representant, som har hennes lagstiftning i sin hand”.²⁸ Det skulle enligt reservationen vara en tillräcklig och därför acceptabel förändring om grundlagsparagrafen begränsade riksdagens inflytande till att antingen bifalla eller förkasta kyrkomötets lagförslag – i motsats till propositionen skulle riksdagen då ”ega *veto* i förhållande till kyrkomötet”. Skulle man överlämna åt riksdagen att ”i *kyrkans namn* och ur kyrklig synpunkt [...] positivt ordna kyrkans inre angelägenheter” (reservanternas kursivering), betyder det att man ”försätter kyrkan i ett förnedrande trälldomstillstånd och berövar henne en förmån, som är åt dissenterande religionsamfund i vårt land medgifven”.²⁹

Enligt reservanternas mening måste därtill kyrkans representationsrätt vara grundlagsskyddad, liksom statens. Utan ett sådant skydd skulle den rätt som beviljats kyrkan att delta i stiftandet av kyrkolag vara ”osäker och [...] ganska värdelös”. Kyrkomötet skulle, med den konstruktion förslagen till representationsreform och kyrkomöte fått, när som helst och utan kyrkans hörande kunna upphävas av riksdagen och ”den kyrkliga representationsrätten odelad” överflyttas dit.³⁰

Dissenterlagstiftningen 1860, som skapat en ny situation med möjlighet till fria samfund med full självständighet och kontroll över den egna verksamheten, gav således reservanterna argument för kravet på kyrkans inre frihet. Eftersom religionsfriheten ur kyrkans synpunkt skulle få negativa konsekvenser för riksdagens sammansättning och omöjliggöra dess uppgift som representation för kyrkan, så borde kyrkan ges samma frihet som de fria samfunden att självständigt råda över de egna angelägenheterna.

Debatten i prästeståndet visade emellertid att det inte fanns en gemensam hållning till hur kyrkomötets rättsliga ställning borde utformas, men det framgår också att motståndarna till det föreslagna kyrkomötet tvingades till en strategisk reträtt.

Det kraftfullaste inlägget i linje med konstitutionsutskottets prästerliga reservation kom från Annerstedt. Han menade att man med tacksamhet kunde erkänna ”den aktning för Kyrkans sjelfständighet” som kyrkomötets vetorätt innebar. På grund av riksdagens sammansättning var detta emellertid, enligt Annerstedts mening, inte tillräckligt för att kyrkan skulle kunna hävda sitt oberoende. Eftersom kyrkans liv är föränderligt skulle det kunna visa sig att kyrkan behövde ”omgestalta sin ordning, utbilda sin författning”; till att självständigt göra detta skulle kyrkan sakna lagliga befogenheter – varje beslut i denna riktning ”måste hon emottaga såsom en skänk af en verldslig corporation, vald utan afseende på hennes bekännelse”. Likväl avslutar Annerstedt sitt anförande med uttalandet att han inte skulle förkasta förslaget – det är ”dock bättre att hafva ett ofullkomligt organ än alls intet, hvilket skulle blifva fallet, om det Kongl. Representations-förslaget vid nästa Riksdag antoges, men Kyrkomötesförslaget nu fölle”. En förändring kommer förr eller senare, spår Annerstedt, eftersom det borgerliga samhället inte tycks vilja veta av kyrkans inflytande, och kyrkan å andra sidan inte kan påtvinga någon sin bekännelse. I detta läge är det prästeståndets uppgift att se till att kyrkan inte ”förvandlas till en trälinna under det borgerliga samhället”.³¹

Några ledamöter påpekade att prästeståndets inflytande i det föreslagna kyrkomötet skulle förstärkas jämfört med hur det var i ståndsriksdagen. För att uppnå majoritet skulle prästeståndet enligt kyrkomötesförslaget bara behöva vinna över en eller annan lekmannaröst eller, om två tredjedels majoritet krävdes, en tredjedel av lekmannarösterna. Förslagets kyrkomöte skulle därför vara en bättre kyrklig representation än stånds-

riksdagen och skapa en bättre säkerhet för behandlingen av de kyrkliga frågorna.³²

En ledamot beklagade att ingenting införts i förslaget till regeringsformen om vetorätt för kyrkomötet mot en grundlagsändring som avskaffade kyrkans delaktighet i tillkomsten av kyrkolag. Ordet kyrkolag måste emellertid tolkas som ”all lag rörande kyrkan” vare sig den fanns i grundlagen, kyrkolagen eller i kungliga förordningar. Grundlagsstadgandet i regeringsformen om kyrkomötets delaktighet i antagandet av kyrkolag skulle med denna tolkning inte kunna förändras av riksdagen utan kyrkomötets godkännande. I representationsförslaget uttalades därmed, menade ledamoten, ”just de grundsatser rörande kyrkans oberoende, som [han] af innersta hjerta” bekände.³³ Liknande synpunkter framfördes även av andra ledamöter.

Enligt såväl den gällande konstitutionen som den föreslagna representationsordningen skulle ett lagförslag antas av Konung och riksdag gemensamt.³⁴ På denna grund anförde historieprofessorn och akademiledamoten Fredric Ferdinand Carlson att den nya författningen tillerkände kyrkomötet ett verkligt initiativ i kyrkolagsfrågor. Om, förklarade han, riksdagen föreslog kyrkolag skulle förslaget lämnas till Kungl. Maj:t, som kunde avslå förslaget, vilket då föll, eller tillstyrka och därefter lämna förslaget till kyrkomötet. Detta i sin tur kunde använda sitt veto eller tillstyrka. Och tvärtom: kyrkomötet kunde ta initiativ till kyrkolag. Om Kungl. Maj:t tillstyrkte lades förslaget på riksdagens bord som kunde avslå eller tillstyrka. Kyrkan har, enligt Carlson, en ursprunglig rätt att bestämma om sin egen lagstiftning; denna rätt ”är lika obestridlig som den sanningen, att hon åter bör komma till utövningen af denna rätt”, men så är inte fallet i något lutherskt land. Det föreslagna kyrkomötet är därför ett väsentligt framsteg.³⁵

Religionslagstiftningen 1860 hade drastiskt ändrat på förutsättningarna för en kyrkomötesreform. Även de tidigare motståndarna såg sig i den nya situationen tvungna att acceptera regeringsförslaget. Kyrkans frihet gentemot den inte längre konfessionellt bundna riksdagen blev den faktor som slutligen enade prästeståndet.

Läroämbetet och kyrkomötet

Den finska kyrkolagskommitténs betänkande framställer prästernas deltagande i kyrkomötet som valda ombud för läroämbetet som en självklarhet,

eftersom man inte ”kan tänka sig kyrkan utan ämbete”. Kyrkan är en gudomligt given storhet, en ”organism”,³⁶ vars olika lemmar har olika funktioner. Av dessa lemmar har de som innehar läroämbetet en sådan vikt och betydelse att ”särskilt afseende bör fästas wid dem” i den kyrkliga representationen. Kyrkomötet skulle därför enligt kommittén ha en balanserad sammansättning av präster och lekmän, hälften präster och hälften lekmän. Biskoparna skulle som de enda vara självskrivna, vilket motiverades av den särställning deras ämbete hade i den kyrkliga organisationen, och ”helst de dertill genom wal af presterskapet utses”.³⁷

Läroämbetet är enligt kyrkolagskommittén ”församlingens organ, hvarmedelst denna i sin helhet werkar för sin sjelfutveckling” såväl i den offentliga gudstjänsten som i den enskilda själavården. I dess egenskap av ”församlingens organ” är det inte var och en självpåtaget att utöva prästämbetet i församlingens namn.³⁸ Prästämbetets uppgifter är i grunden funktioner delegerade av församlingen. Betänkandet ser därför ingen absolut förbindelse mellan prästämbetet och uppdraget att förvalta Ord och sakrament. Av detta synsätt drar kommittén en konsekvens som måste betraktas som en kyrkorättslig om än inte teologisk nyhet i den svenskfinska kyrkohistorien: Lekmännen har ”[i] öfwerenstämmelse med den protestantiska kyrkans grundsats [...] rätt att i nödfall utdela nattwarden”. Med ”nödfall” avses ”i dödsfara stadd” och med ”utdela” hela handlingen att läsa instiftelseorden över brödet och kalken och därefter räcka sakramentet till den döende.³⁹ Uppdraget att förkunna Guds ord och fira sakramenten är förmedlat till prästerna i prästvigningen, men uppdraget förblir trots det egentligen församlingens eller kyrkans.

Prästerna har enligt uppdraget att förkunna Guds ord också ett särskilt ansvar för kyrkans bekännelse, men eftersom ämbetet är givet av församlingen är detta ansvar inte exklusivt prästernas. Det framskymtar i det finska betänkandet att prästerna närmast betraktas som specialister. Det ligger i sakens natur, heter det, att ”de, hwilka bekläda detta embete, äro de mest insiktsfulle och erfarne i kyrkliga frågor”.⁴⁰ De har således enligt kommitténs bedömning en sådan kunskap om och erfarenhet av den pastorala verksamhet som regleras genom kyrkomötets lagstiftning och antagande av kyrkliga böcker att deras ledamotskap i kyrkomötet var självklart. Prästämbetet ses däremot inte som en gudomlig stiftelse som oberoende av församlingen fått hand om nådemedelsförvaltningen och av den anledningen kunde göra anspråk på representation i kyrkomötet; en sådan uppfattning företrädde vid denna tid närmast av den

”nylutheranism” som kommittén i ett annat sammanhang tar avstånd från.⁴¹

Även i *det svenska kyrkomötesförslaget* förutsattes att mötet skulle bestå av lika antal präster och lekmän. Av de prästerliga ledamöterna skulle biskoparna vara självskrivna. Det lika antalet präster och lekmän var enligt lagutskottets mening den lämpliga proportionen för att mötet skulle ”anses för ett uttryck af läroståndets och församlingarnas gemensamma tanke”.⁴² Debatten utgick från den av ingen ifrågasatta förutsättningen att prästernas representationsrätt i ståndsriksdagen skulle omvandlas till en rätt att som lärostånd också vara företrädare i kyrkomötet. Prästämbetet diskuterades därför inte som en fråga om ämbetets innebörd.

Åtskilliga talare i prästeståndets debatt ägnade däremot i sina inlägg utrymme åt konsekvenserna av prästernas deltagande i riksdagsarbetet. Den politiska representationsrätten, hävdades det, hade skadat kyrkan och undergrävt folkets förtroende för prästerna, eftersom de ständigt legat i strid med församlingsborna om de politiska frågorna, de världsliga tingen. Folkets ovilja mot ett politiskt konservativt prästestånd som stått i vägen för nödvändiga förändringar hade skapat en tidsanda som var antikristen.⁴³

I ståndsriksdagen hade ständerna överlagt var för sig. I kyrkomötets överläggningar skulle debatterna vara gemensamma. Läroståndets medlemmar skulle nu kunna ”höras af alla”. Skilda från de politiska frågorna skulle ”andliga ämnen kunna behandlas, utan att förhållandena besväras eller förvirras af de inom politiska församlingar så ofta förekommande, störande yttre konflikter”. Detta var en betydande fördel med kyrkomötet, eftersom ”det moraliska inflytandet genom det muntliga ordet” skulle gagna prästerskapet i debatten med lekmännen.⁴⁴

I *det finska kyrkomötet* skulle enligt förslaget frågorna avgöras genom majoritetsbeslut.⁴⁵ Omröstning skulle ske med slutna sedlar, och i vissa fall skulle en av röstsedlarna förseglas innan rösterna räknades; i händelse av lika röstetal skulle den förseglade röstsedeln öppnas och fälla utslaget. Kommittén menade dock att det vore betänkligt att med endast en rösts övervikt anta en förändring mot en stark minoritets önskan. För frågor som gällde bibehållande eller förändring av redan gällande förhållanden skulle därför krävas en kvalificerad majoritet om tre fjärdedelar.⁴⁶ Denna bestämmelse gällde för såväl kyrkolag som antagande av kyrkans böcker och blev ett starkt skydd för det bestående mot tillfälliga opinioner.

I *den svenska kyrkomötespropositionen* fanns inget sådant undantag inskri-
vet. Alla frågor skulle avgöras med enkel majoritet. Liksom i det finska
kyrkomötet skulle vid slutet omröstning en röst läggas undan, förseglas
och vid lika röstetal avgöra frågan.⁴⁷

Emellertid menade lagutskottet att frågor som rör kyrkans ”innersta lif
och hela folkets religiösa åskådningssätt” inte borde avgöras med enkel
majoritet. Utskottet tänker här på antagandet av psalmbok, evangeliebok,
kyrkoandbok och katekes. För dessa böcker var överensstämmelsen med
kyrkans bekännelse av avgörande betydelse. Ett enkelt majoritetsbeslut
skulle kunna komma till stånd genom misstag eller bli beroende av slum-
pen, d.v.s. den förseglade röstsedeln, och inte egentligen vara ett uttryck
för ”den Svenska kyrkans, både lärostandets och församlingarnas, tanke”.
För att på denna punkt förstärka skyddet mot tillfälligheternas spel reso-
nerade lagutskottet utifrån vad det uppfattade som läroämbetets särskilda
uppgift i kyrkomötet. Eftersom prästerna genom prästvigningen iklätt sig
ett ansvar för den lutherska bekännelsen, skulle ett beslut som fattas mot
”hela lärostandets enhälliga bestridande” på så sätt kunna påtvinga prä-
sterskapet att ”förkunna en bekännelse” som stred mot ”den läras symbo-
la, det med ed förbundit sig att följa”. En enkel majoritet i dessa frågor
skulle inte heller vara ett tillräckligt skydd för församlingarnas ombud.
Med endast en rösts övervikt skulle de kunna påtvingas böcker som är
”stötande [...] för deras religiösa uppfattning”. Lagutskottet föreslog där-
för att dessa frågor skulle avgöras med en kvalificerad majoritet om två
tredjedelar.⁴⁸ Detta kom också att bli ständsriksdagens gemensamma be-
slut och var en av de få ändringar som ständerna vidtog i regeringens
förslag till kyrkomötesförordning.⁴⁹

Läroämbetets särskilda ansvar för bekännelsen tillgodosågs i det finska
respektive svenska kyrkomötet på något olika sätt. Båda var sammansatta
av valda representanter för läroämbetet och av lekmännen valda ombud
för församlingarna, vilket gav prästerskapet en stark ställning i
kyrkomötena.⁵⁰ Därtill skulle i Finland frågor om kyrkolag och kyrkans
böcker beredas av prästerskapet i dess helhet. Detta skulle ske genom att
kyrkomötet hänsköt sådana frågor till stiftens prästmöten, som skulle
avge utlåtanden innan frågorna åter behandlades i kyrkomötet.⁵¹ Enligt
det svenska kyrkomötesförslaget skulle kyrkomötets prästerliga ledamöter
yttra sig om förslag som gällde kyrkans böcker innan de slutgiltigt be-
handlades av kyrkomötet⁵² – vanlig utskottsbehandling sågs således inte
som ett tillräckligt skydd för bekännelsen. Formuleringen är öppen, och

det överlämnades åt kyrkomötet att självt i sin arbetsordning föreskriva hur denna prästerliga beredning skulle gå till.⁵³

Förutsättningarna för läroämbetets deltagande i de båda ländernas kyrkomöten som en från lekmännen skild korporation hade skapats genom prästeståndets ställning i ståndsriksdagen. Prästeståndet och de tre lekmannastånden hade genom den efterreformatoriska historien utgjort kyrkans representativa församling på riksnivå med gemensamt ansvar för kyrkan och den kyrkliga lagstiftningen. Prästerna hade i riksdagen som lärostånd haft ett särskilt ansvar för sådana frågor som implicit rörde tolkningen av bekännelsen. Alla ärenden av detta slag skulle beredas av prästeståndet innan de förelades riksdagen för beslut.⁵⁴ Det är denna konstruktion som nu på olika sätt överfördes till kyrkomötena i Finland och Sverige.

Biskoparnas ställning som tillsynsmyndighet i stiftet över prästerskapet och församlingarna innefattade också tillsynen över läran och bekännelsen. Detta gav dem en särställning som motiverade att de var självskrivna i ståndsriksdagen och i den finska lantdagen, medan övriga prästerliga ledamöter valdes av prästerskapet. Så förblev det även i de båda kyrkomötena. Däremot utgjorde biskoparna inte ensam kyrkans läroämbete. Läroståndet bestod av prästerskapet i dess helhet. I ståndsriksdagen, lantdagen och kyrkomötet var biskopar och präster jämlika och i lika mån ansvariga för bekännelsefrågorna.

Den ställning som läroämbetet vunnit i den svensk-finska kyrkohistorien fick således ett tydligt genomslag också i de båda kyrkornas representativa församlingar på riksnivån.

Lekmännen och kyrkomötet

För *den finska kyrkolagskommittén* var lekmannarepresentationen i kyrkomötet en fråga av principiell vikt. Ett kyrkomöte behövdes inte endast för att kyrkan fritt skulle kunna fatta beslut i de egna angelägenheterna. Det fanns också ett annat och för hela kyrkolivet angeläget ändamål med dess inrättande. Kommittén såg kyrkomötet som en nödvändighet för att "kyrkans medlemmar skola på ett warmare, lifligare och werksammare sätt taga del i kyrkans angelägenheter". Därigenom skulle, menar kommittén, "en högre och friare inre lifsutveckling i kyrkan [...] befrämjas". Det kyrkliga livet hade dittills, enligt kommitténs förmenande, utmärkts av ett "förmyndarsystem" som skapat främlingskap hos kyrkomedlem-

marna för kyrkans "sjelfverksamhet". Konsekvenserna visade sig i att såväl insikter som intresse för de kyrkliga angelägenheterna minskat, vilket "utgjort ett icke så ringa hinder för det inre andliga livets utveckling".⁵⁵

Som kommittén framställer saken, framstår inrättandet av ett kyrkomöte och lekmännens deltagande i detta som delar av ett nödvändigt program för en förnyelse av det kyrkliga livet.⁵⁶ Det framskymtar i betänkandet att bakgrunden till denna betoning av lekmännens roll bl.a. måste sökas i väckelserna under 1800-talet. I väckelserna bars medvetandet om tron och det kyrkliga livet upp av det väckta lekfolket. Den av kommittén föreslagna dissenterlagstiftningen skulle skapa frihet för väckelserna att organisera sig efter sina egna förutsättningar. På samma sätt skulle lekmannarepresentationen främja kyrkans förnyelse. Kommittén ville genom förslaget till kyrkolag också gå behovet av förnyelse inom kyrkan till mötes genom att i de lokala församlingarna skydda viss lekmannaverksamhet som annars skulle kunna ha uppfattats som ett intrång i läroämbetets åligganden. I Nya testamentets beskrivning av "den profetiska gåfwan, betraktad såsom lärogåfwa" finner kommittén berättigande och stöd för en lekmannaverksamhet som också innebar "ordets offentliga förkunnande". Det händer, påpekar kommittén, att sådan verksamhet förbjuds av ämbetsinnehavare som "ej äro lifwade av Kristi anda". Kommittén ville däremot genom sitt kyrkolagsförslag befrämja denna lekmannaförkunnelse. Eftersom alla kristna tillsammans utgör "ett andligt presterskap", kan också den som "större andeliga gåfwor erhållit" använda dessa gåvor till uppbyggelse för sina medkristna.⁵⁷ Denna lekmannaverksamhet skulle emellertid vara underställd prövning genom Guds ord och "de ordnade kyrkliga embetena". Kontrollen skulle enligt kommittén utövas på lokal nivå – inte genom biskoplig tillåtelse och inte heller av endast det lokala prästerskapet, utan av kyrkorådet i dess helhet. Denna prövning skulle inte ske i förväg, utan kyrkorådet skulle övervaka sådan lekmannaverksamhet och endast i händelse av missbruk förbjuda den.⁵⁸

Till kyrkorådets uppgift att skapa yttre betingelser för läroämbetets förvaltande av Ord och sakrament ville alltså kommittén lägga tillsynen över icke-prästvigdas förkunnelse. De förtroendevalda lekmännen skulle på så sätt tillsammans med prästen få ett visst ansvar för att luthersk lära och bekännelse upprätthölls i socknarna.

Kommittén ville således befrämja lekmannaverksamhet på den lokala nivån och stärka lekmannainflytandet över verksamheten i församlingar-

na. Därigenom skulle ett medvetet kyrkfolk kunna fostras fram, som också på andra nivåer i den kyrkliga organisationen skulle kunna ta ansvar för kyrkans liv.”[A]lla lefwande församlingsmedlemmars [...] deltagande” i besluten om kyrkans viktigaste angelägenheter är, säger kommittén, en ”äkta och tydligt uttalad reformatorisk tanke”. Kravet på lekmännens deltagande framställs som en ”äkta framåtskridandets princip [...] under alla mäktigare rörelser” i kyrkans historia och utgör en förutsättning ”genom hwilken en sann och frisk lifsutveckling i kyrkan i hög grad är beroende”.⁵⁹ Här finns således anknytningen i kommitténs argumentation till väckelserörelsernas betoning av lekmännen som bärare av ett kristet trosmedvetande med betydelse för samfundens eller kyrkans gestaltande av det kristna livet och för ansvaret för de gemensamma angelägenheterna. Väckelsen och folkrörelserna organiserade sig i demokratiskt uppbyggda föreningar. Den ärvda kyrkostrukturen med de lokala valen av förtroendemän för församlingsverksamheten bildar utgångspunkt för en nedifrån uppåt uppbyggd ”demokratisk” kyrkostruktur, vilken kan ses som en parallell till väckelserörelsernas föreningsorganisation, åtminstone i så måtto att lekmännens betydelse och ansvar för kyrkans liv på såväl lokal som nationell nivå framhålls av kommittén. Kyrkan eller den lokala församlingen skall emellertid inte, som inom en del av väckelsen, uppfattas kongregationalistiskt, d.v.s. som en förening av enskilda som slutit sig samman i självständiga lokala församlingar. Kyrkan är ”en gudomlig stiftelse i världen”.⁶⁰

Kommittén tänkte sig därför också att samtliga kyrkomötesombud, präster såväl som lekmän, skulle väljas gemensamt, men i det i förväg bestämda procentuella förhållandet, eftersom de som väljer och de som väljes tillsammans ”äro lemmar af och representera *en* kropp, en organism – kyrkan”, och inte bör ses som två partier med olika intressen.⁶¹ Så blev emellertid inte fallet i den antagna kyrkolagen. Enligt denna utgör prästerna och lekmännen två åtskilda valkorporationer, som vardera väljer sina representanter.⁶²

I *det svenska prästeståndets debatt* bryts äldre kyrko- och samhällsuppfattningar mot åskådningar färgade av liberala idéer. Men oberoende av dessa åsiktsgränser gav många i prästeståndet uttryck för misstro mot lekmännens deltagande i det föreslagna kyrkomötet. Lekmännens kompetens i kyrkliga frågor ifrågasattes. Den ställning de skulle få i kyrkomötet äventyrade en kunnig bedömning av frågor som behandlade ”kyrkans väsende, fordringar och behof” – så förhöll det sig enligt en av prästestån-

dets ledamöter i lagutskottet redan bland lekmännen i de tre andra stånden.⁶³ Det fanns i prästeståndet en stark självmedvetenhet, och lekmännen uppfattades av många som ett hot mot läroämbetets uppdrag att bedöma ärenden som berör kyrkans lära och bekännelse.

Referaten av inläggen i prästeståndet frammanar bilden av ett prästerskap som befinner sig på defensiven. Debatten om representationsreformen och kyrkomötet ställde prästerskapet inför frågor om dess ställning som lärostånd. En av de prästerliga debattörerna gjorde ett svep över den europeiska kyrkogeografin och ville mena att det envisa försvaret i södra Europa av påvens världsliga makt hade sin motsvarighet i det svenska prästeståndets fastklamrande vid den politiska makten, eller, som en annan ledamot uttrycker det, dess kärlek till makten.⁶⁴ Uttalandena antyder en prästerlig identitetskris inför utsikten att prästeståndet skulle komma att förlora sin maktställning som ett av stånden i riksdagen.

Prästernas inblandning i politiken hade enligt många ledamöters mening skadat både kyrkan och folkets förtroende för prästerna. Det var därför tillfredsställande att prästerskapet nu skulle befrias från sitt politiska ansvar och återskänkas ”åt kyrkans och församlingens oafbrutna tjänst”.⁶⁵ Ett bildat, allvarligt sinnat, mer andligt och av kristendomen mer genomträngt prästerskap skulle kunna återvinna folkets förtroende och genom kraften i sina argument utöva inflytande på lekmannarepresentanterna i kyrkomötet.⁶⁶ Förhoppningar knöts således till prästerskapets folkuppfostrande verksamhet. På så sätt fasthölls bilden av ett samhälle där prästerskapet även sedan ständsriksdagen avskaffats skulle kunna inta en ledande position.

Perspektivet är hos debattörerna ofta ”lärare-åhörare”: prästerna är subjekt och lekfolket är objekt för den prästerliga verksamheten. Det var däremot få röster i prästeståndets debatt som odelat positivt tog ställning för lekmännens roll i kyrkomötet.⁶⁷ Eftersom den svenska kyrkomötesreformen endast var en partiell reform som genomfördes utan någon genomgripande utredning om den kyrkliga organisationen, diskuterades inte heller lekmännens roll i kyrkolivet och i den kyrkliga organisationen på ett principiellt plan. Förslaget förutsatte att lekmännen skulle vara lika många som prästerna. De andra ständerna godkände snabbt konstruktionen. Ingen i prästeståndet ifrågasatte på allvar att lekmän valda av församlingarna skulle vara ombud på kyrkomötet.

Det finländska betänkandet däremot innebar en total översyn av den finska lutherska kyrkans organisation. Kommittén arbetade därför ige-

nom hela komplexet av frågor som var förbundna med inrättandet av ett kyrkomöte, och ett välavvägt ställningstagande till prästernas och lekmännens representationsrätt var därför av nöden. Den positiva synen på lekmännen tycks emanera från det intryck det gjort på kommittén att lekmännen betytt så mycket för väckelsens och folkrörelsernas framgångar. Kyrkolivet kunde bara förnyas om lekmännen i den evangelisk-lutherska kyrkan fick en liknande ställning. De var inte endast objekt för prästerlig verksamhet, utan subjekt i en "organism" där lemmarna hade olika men nödvändiga funktioner. Här fann kommittén ett avgörande argument för att lekmännen borde få en tydligare roll i också den finska evangelisk-lutherska kyrkans organisation.

I storfurstendömet Finland och i Sverige inrättades således kyrkomöten som utmärktes av samverkan mellan representanter för läroämbetet och förtroendevalda lekmannaombud för församlingarna.

Kyrkosyn och kyrkomötets beslutsprocess

Lekmännens deltagande var för *den finska kommittén* en garanti för att kyrkomötet inte skulle få karaktären av, med kommitténs ord, en hierarki. Ett sådant hierarkiskt tänkt kyrkomöte skulle åsidosätta statens "öfveruppsigtsrätt", eftersom en hierarki inte "will tåla någon annan makt jemte sig".⁶⁸ Kommittén vänder sig därför mot uppfattningen att "all kyrkostyrelse, både lagstiftning och administration," exklusivt skulle tillkomma läroämbetet. Biskoparna med domkapitlen skulle enligt sådana "strängt klerikala grundsatser" ha hand om denna tillsyn över lagstiftning och administration oberoende av staten och bara i undantagsfall behöva konsultera det övriga prästerskapet och församlingarna. Ett kyrkomöte skulle enligt detta synsätt uppfattas som extraordinärt sammankallat. Det skulle visserligen ha en blandad sammansättning av präster och lekmän, men prästerskapet skulle ha det avgörande ordet och församlingarnas representanter enbart kunna bifalla eller avslå förslagen. Kommittén ser denna "episkopalism" som ett närmande till en romersk-katolsk ämbetsuppfattning och som stridande "mot den lutherska, ja mot den apostoliska andan".⁶⁹ Kommittén förbinder denna uppfattning med den s.k. "nylutheranismen" i framför allt Tyskland och Sverige.⁷⁰

I den svenska kyrkomötesdebatten vid mitten av 1800-talet var Ebbe Gustaf Bring den främste företrädaren för den svenska versionen av "nylutheranismen", den "lundensiska högkyrkligheten", och det är sanno-

likt att den finska kyrkolagskommittén här indirekt hänvisar till dennes ställningstaganden. I sin reservation till lagutskottets betänkande påpekade Bring att han lika lite som tidigare var positiv till den typ av kyrkomöte som nu föreslogs – det ”passar [icke] väl tillsammans med vår bestående ordning”.⁷¹ Enligt Bring var den lutherska traditionens kyrkomöte en ”extraordinär” företeelse. Vid behov kunde det inkallas av kungen som dennes rådgivande församling. Det var sammansatt av representanter för det politiska ståndet och läroståndet, men den förnämsta platsen tillkom läroämbetet. Detta kyrkomöte representerade inte de enskilda kyrkomedlemmarna och deras olika åsikter i kyrkliga ting. Tvärtom! Inför kyrkomedlemmarna representerade kyrkomötet kyrkan ”i dess eviga väsende”, som en gudomligt given storhet, underkastad Ordet och bekännelsen. Som sådan kunde kyrkan inte byggas underifrån, utifrån församlingarna som den grundläggande enheten i kyrkan. De reformerta kyrkornas demokratiska generalsynoder, sammansatta av valda ombud för församlingarna, är därför enligt Brings uppfattning egentligen inte förenliga med den lutherska kyrkoförfattningen.⁷²

Här finns en betydande skillnad i kyrkouppfattning mellan Bring och den finska kyrkolagskommittén. Brings kyrkosyn utgår från uppfattningen av Ordet och sakramenten som gudomligt givna, ovanifrån kommande storheter. Det förkunnade Ordet och de utskiftade sakramenten utgör kyrkans kännetecken, och genom prästämbetets uppdrag att förvalta Ord och sakrament manifesterar sig kyrkan som en närvarande realitet. Prästämbetet får därmed i den Bringska åskådningen en framskjuten ställning. Brings tolkning av den lutherska traditionen bygger på artiklarna fem, ”Om predikoämbetet”, och sju, ”Om kyrkan”, i Augsburska bekännelsen.

Det sistnämnda kan emellertid också sägas om den finska kyrkolagskommitténs betänkande, men konsekvensen för uppfattningen av kyrkan blir en annan. I sin inledning fastställer kommittén den kyrkosyn som ligger till grund för betänkandet. Kommittén utgår från orten där Ordet och sakramenten förvaltas, den lokala församlingen, och betoningen kommer därför snarast att ligga på dem som hör Ordet och mottar sakramenten. Kyrkan konstitueras av bekännelsen och av de enskilda medlemmarna, som ”hylla denna bekännelse”. Tvärtom Brings uppfattning ses kyrkan som byggd underifrån. Lokalförsamlingarna och de enskilda kyrkomedlemmarna bildar utgångspunkt för kommitténs beskrivning av kyrkan som ”ett ordnat kyrkosamfund”.⁷³

Den finska kommittén bemöter följaktligen föreställningen att präster bättre än lekmän skulle veta vad som krävs för kyrkans sanna väl och att det därför inte var valda representanter för hela det kristna folket utan de "kristligt vetande" som skulle "på synoden sammanträda". Detta kallar kommittén en "intelligensens aristokrati".⁷⁴ Det förhåller sig tvärtom. Att alla kyrkans medlemmar skulle delta i kyrkans alla angelägenheter var enligt kommittén den tydligt uttalade reformatoriska tanken. Detta för hela det kristna folket gemensamma ansvar underbygger kommittén genom att hänvisa till Luther och den lutherska idén om det allmänna prästadömet, "allas kristnas andliga presterskap". Kyrkan är "alla de heliga, troende, hvilka höra sin herdes stämma". Det tillkommer därför varken prästerskapet eller överheten att ensamma bestämma över de kyrkliga frågorna.⁷⁵ Kan då det rätta avgöras genom ett majoritetsbeslut? Läger man inte då "ett band [...] på minoritetens samveten"? En sådan beslutsprocess har visserligen sina vanskligheter, men, menar kommittén, "representationens och majoritetens väg [...] är den bästa, ja stundom den enda möjliga att komma till ett bestämt resultat". När man säger att minoritetens samvete skulle tvingas genom majoritetsbeslut beror detta enligt kommittén på ett missförstånd. Kyrkomötet är inte "en dogmatisk synod", som skall fatta beslut om kyrkans lära och bekännelse. Denna rätt kan inte kyrkomötet ta sig, eftersom den finska kyrkan inte ensam råder över den för de lutherska kyrkorna gemensamma bekännelsen och därför inte heller kan förändra eller avskaffa den. Kyrkomötets kompetens ligger i behandlingen av kyrkoordningsfrågorna.⁷⁶

Bring var i *det svenska prästeståndet* inte ensam i sin kritik av beslutsprocessen i det föreslagna kyrkomötet. Flera av ledamöterna menade att majoritetsavgöranden var främmande för ett kyrkomöte och stred mot kyrkoförfattningens grund, som varken tål någon hierarki, som i den romersk-katolska kyrkan, eller någon demokrati som i de reformerta kyrkornas synoder. Kyrkan är inte där "hvarest ej äro lärare och åhörare". Båda dessa "element", präster och lekmän, är väsentliga, och det ena kan inte ensamt göra sig gällande med undertryckande av det andra vid en gemensam omröstning. Ett på så sätt framtvingat beslut kan inte anses vara "församlingens", dvs. kyrkans, beslut. Kyrkomötets överläggningar måste sträva mot samsyn, så att fattade beslut blir ett uttryck för allas gemensamma övertygelse.⁷⁷

Det är främst i prästeståndets diskussion om representationsreformen som ledamöternas inställning till en mer demokratisk beslutsprocess visar

sig. Det finns i dessa frågor, åtminstone bland de dominerande debattörerna, två tydliga linjer.⁷⁸ Skeptikerna till kyrkomötet (Bring, Annerstedt, Anjou m.fl.) företräder också en samhällsuppfattning präglad av den lutherska treståndsläran, och åtminstone några av dem skulle helst ha sett att ståndsriksdagen bevarats som ett uttryck för denna enhetssyn på kyrka och stat. Om man inte kunde behålla ståndsriksdagen borde stånden ersättas av en indelning av samhällskroppen i olika klasser som kunde ligga till grund för valen. Riksdagen representerar gruppintressena och inte individerna, och kyrkans intressen tillvaratas inte genom en representation som bygger på de individuella kyrkomedlemmarnas preferenser.⁷⁹

Kyrkomötets främsta förespråkare (Säve, Carlson, Otterström m.fl.) är också avgjorda motståndare till ståndsriksdagen och tillskyndare av det föreslagna tvåkammerssystemet. Såväl ståndsriksdagen som de konservativa i prästeståndet häcklas av sina motståndare i några längre och betydande inlägg.⁸⁰ Riksdagen skall representera folkviljan, individerna, åtminstone i en begränsad mening. Samhällsbilden hade väsentligen förändrats, och ståndsindelning gav inte längre en representativ bild av nuet; ”bildningens blomma”, säger en ledamot, ”kan i våra dagar brytas och dess frukter plockas äfven på annat fält än det så kallade classiska”: kunskap och erfarenhet finns inom alla klasser, liksom ”en varm kärlek till Stat och Kyrka”. Enbart av den anledningen fanns skäl att anta förslaget till representationsreform, så att man ”en gång måtte lära att värdera män, icke efter stånd och platser, utan efter de egenskaper, som göra dem verkligen förtjente af medborgerligt förtroende”.⁸¹

Bland de ledamöter som fann en bättre garanti för de kyrkliga frågornas behandling i det föreslagna kyrkomötet än i ståndsriksdagen, finner man en större acceptans av den demokratiska beslutsprocessen och tillit till dem som blivit valda. Att inga förändringar skulle kunna vidtas utan prästernas särskilda godkännande var enligt en talare ett orimligt krav. Man bör inte misstänka att de som valts för att ta vård om kyrkans angelägenheter skulle förkasta ”hvad som verkligen finnes vara godt, nyttigt och tidsenligt” och obetänksamt och ensidigt fatta beslut om ”olycksbringande förändringar”.⁸² I linje med detta föreslog några talare att antalet ledamöter borde utökas. Trettio lekmannaombud är ”ett för svagt uttryck af hela folkets åsigt”. Det skulle vara ”vida gagneligare” och bättre motsvara de förväntningar som fanns i församlingarna om antalet lekmanaledamöter utökades. Det behövdes emellertid också en förstärkning av det lägre prästerskapet. Enligt förslaget skulle lärostandet i kyrko-

mötet komma att domineras av ”den högre hierarchien”, d.v.s. biskoparna, pastor primarius och fyra universitetsteologer, sammantaget sjutton, medan församlingspräster endast hade tretton representanter.⁸³ Balansen hälften präster och hälften lekmän skulle således behållas, men med ett större antal ledamöter skulle man också få ett för Svenska kyrkan mer representativt kyrkomöte. Någon sådan ändring av förslaget kom emellertid inte till stånd.

Ingen i prästeståndet förespråkade allmän och lika rösträtt till riksdagen. Detta var, enligt justitiestatsministern Louis De Geer, inte heller avsikten. Rösträtt skulle ges åt ”dem, som kunna förutsättas ega vilja och förmåga att till det allmänna bästa begagna en sådan rätt”.⁸⁴ Rösträtten begränsades därför av innehav av egendom eller förmögenhet. Denna s.k. census sågs även av åtskilliga bland dem som tycks ha företrätt mer liberala värderingar i kyrkomötet som ett nödvändigt skydd mot framför allt den dominerande ställning som bönderna annars skulle kunna få i riksdagens andra kammare och i landstingen, där valen till riksdagens första kammare ägde rum.

I Finland och Sverige gällde vid tiden för kyrkomötesreformerna samma grundlagsregler för hur kyrkolagar och kyrkliga böcker skulle antas. Lagarna stiftades gemensamt av lantdag respektive riksdag och regent/regering, medan böckerna stadfästes av regenten/regeringen ensam. Det finska kyrkolagsförslaget skulle innebära en ändring av grundlagen, så att kyrkomötet ensamt skulle stifta kyrkolag som därefter utan lantdagens inblandning stadfästes oförändrad eller förkastades av regenten. Förändringar av de kyrkliga böckerna skulle genom den föreslagna kyrkolagen däremot helt och hållet bli kyrkomötets beslutsområde. För Sveriges del skedde härvidlag ingen förändring, utom den att kyrkomötets samtycke skulle fordras för att kyrkolag skulle kunna antas. De kyrkliga böckerna skulle även fortsättningsvis stadfästas av Kungl. Maj:t efter förslag från kyrkomötet.

Den finska kommittén får i detta sammanhang anledning att diskutera den världsliga överhetens ställning i den efterreformatoriska kyrkan. ”Den reformatoriska tanken” om allas deltagande övergavs, enligt kommittén, redan under 1500-talet. Överhetens rätt att fatta de avgörande besluten om kyrkans angelägenheter kom i stället att ses som ovillkorlig och nödvändig, ”ja såsom grundad i reformationens anda”.⁸⁵

När Finland 1809 blev en del av det ryska riket blev också den ryske

regenten kyrkans högste styresman. Landets religion och grundlagar stadfästes av tsaren. Den övertagna svenska regeringsformen förutsatte emellertid att regenten bekände sig till den Augsburgska bekännelsen. Denna paragraf upphävdes 1809.⁸⁶ Kejsarens överhöghet över den finska kyrkan avslöjade emellertid enligt den finska kyrkolagskommittén ihålligheten i den lutherska teologins tolkning av den sammanblandning av kyrka och statsmakt som den lutherska reformationen överallt hade gett upphov till, i den praktiska utformningen med fursten som kyrkans faktiske styresman, i teorin motiverat av att fursten var kyrkans *summus episcopus*, ”överbiskop”, genom sin ställning som *praecipuum membrum ecclesiae*, kyrkans främste medlem. Kommittén menade att denna uppfattning om regentens ”biskopliga egenskap” var ”en ren fiktion”, och de historiska skäl man skulle kunna anföra till dess stöd var ogiltiga. Det historiska försvaret innebar, enligt kommittén, att fursten inte handlade i egenskap av världslig överhet, utan som kyrkans ”överbiskop” när han uppträdde som kyrkans faktiske styresman. Lagar, stadfästandet av kyrkans böcker etc. kunde då betraktas som utgående från kyrkan själv. Häri ligger fiktionen, menar man: Det framgår redan av titelsidorna till kyrkolagen 1686, handboken 1693 m.fl. att de ”äro utgifna på ’majestätets befallning’”, d.v.s. av kungen i dennes egenskap av regent. I den finska situationen kom därtill att kejsaren tillhörde den ryska ortodoxa kyrkan, och ”en regent, som ej delar kyrkans tro, kan ju omöjligen wara dess biskop”.⁸⁷

I *det svenska lagutskottets betänkande* liksom i prästeståndets debatt hänvisade man som något självklart till regentens ställning som *summus episcopus*. Bring företrädde, som framgått, meningen att kyrkomakten inte var något som utgick från församlingsnivå. Den var emellertid inte heller något som var givet läroämbetet. I den lutherska kyrkan innehade fursten den högsta tillsynen över kyrkan till följd av den historiska utvecklingen på 1500-talet. Det var i kraft av denna ställning som kyrkans *summus episcopus* som han när det påkallades av särskilda omständigheter kunde kalla in ett kyrkomöte.⁸⁸ Av andra ledamöter ses ”Konungen, såsom *Summus Episcopus*” som ett värn mot obetänkta förslag från såväl riksdag som kyrkomöte.⁸⁹ Den svenska konstitutionen gav utrymme för en sådan tolkning genom Kungl. Maj:ts självständiga ställning mellan riksdag och kyrkomöte. Vid parlamentarismens genombrott blev naturligtvis kungens ställning som *summus episcopus* även i Sverige ”ren fiction”. Den parlamentariskt tillsatta regeringen övertog i praktiken kyrkostyrelsen, summe-piskopatet, och stadfästandet av kyrkans böcker. Kungens roll reducera-

des till att bli ”en namnstämpel i ministèrens händer”, som en talare i prästeståndet beskrev konsekvenserna av ett parlamentariskt statskick.⁹⁰

Till grund för Brings resonemang ligger den lutherska treståndsläran, som i sin egenskap av tolkningsmall synbarligen höll på att rasa samman som ett korthus vid denna tid. Den kristeliga staten med dess *summus episcopus* upprätthölls formellt, men genom representationsreformen skulle den på längre sikt förvandlas till den religiöst neutrala staten med ett statskyrkosystem och ett statsöverhuvud som enligt grundlagen var tvunget att tillhöra en bestämd konfession, den lutherska. De Bringska drömmarna om kyrkan som i grunden identisk med nationens inbyggare i deras olika samhällsuppdrag som lärostånd, politiskt stånd och hushållsstånd spricker, ställda inför religionsfrihetens konsekvenser. Genom att sambandet mellan konfession och ledamotskap i riksdagen brutits hade också riksdagens ställning som kyrklig laggivare omöjliggjorts.

”[D]en nyare tiden”, säger en av prästeståndets främsta förespråkare för den nya representationsordningen, ”har öfverallt långsamt, nästan omärkligt, men därför icke mindre starkt” utplånat de skillnader inom samhället som ständsriksdagen förutsatte. Stånden, ”medeltidens skapelser”, kunde inte längre utgöra grunden för en konstitutionell regering. Denna låg i folkviljan, i det majoritetsstöd som ständerna saknade.⁹¹ Ständsriksdagen, säger en annan ledamot, var ”en i allmänna folkmedvetandet ramlad byggnad”.⁹² Tiden hade runnit ifrån den gamla samhälls- och kyrkouppfattningens försvarare.

Resultatet av 1860-talets kyrkomötesreformer

När Finland 1809 blev en del av det ryska väldet fick det ställning som ett autonomt storfurstendöme med den autokratiske ryske tsaren som statsöverhuvud. Redan innan fred hade slutits mellan Sverige och Ryssland hölls i Borgå en lantdag där tsaren stadfäste den svenska grundlagen. Under den efterföljande tiden byggdes en finsk statsförvaltning upp med ämbetsverk och en ”regering”, den kejsrerliga senaten, i Helsingfors. Senaten och den administrativa apparaten saknade emellertid stödet från ett fungerande nationellt parlament, eftersom ständsrepresentationen, lantdagen, inte sammanträdde igen förrän 1863. Den finska lutherska kyrkan och ”statsreligionen” garanterades 1809 sitt fortbestånd. Den svenska kyrkolagen från 1686 fortsatte därför att gälla och bildade utgångspunkt för det kyrkliga reformarbetet.⁹³ Sett i detta större sammanhang utgör det fin-

ska kyrkomötet ett intressant inslag i stärkandet av en finsk nationell identitet inom det ryska riket.

I Finland tog man genom kyrkolagskommitténs arbete ett totalgrepp på situationen. Kommittén lade fram ett kyrkolagsförslag som skilde ut den egentliga kyrkolagen från den civila lagstiftningen och samtidigt tillgodosåg behovet av en särskild kyrklig representation genom ett kyrkomöte. Den rätt för kyrkomötet att självständigt stifta kyrkolag som kommittén hade föreslagit ändrades visserligen av lantdagen till en förslagsrätt, men det kom att tolkas som att den antagna lagen gav kyrkomötet ensamt initiativrätten i kyrkolagsfrågor.⁹⁴ Bearbetningarna i övrigt var marginella. Den finska lantdagen antog 1867 förslaget till ny kyrkolag; det stadfästes av kejsaren 1868 och trädde i kraft 1870. Det finska kyrkomötet fick därmed sig tilldelat hela initiativet i kyrkolagsfrågor och hela beslutanderätten i frågor som gällde revisionen av de kyrkliga böckerna. Den världsliga överheten hade i fortsättningen inget direkt inflytande över innehållet i kyrkomötets förslag, utan kunde endast avslå förslagen i sin helhet om de stred mot statsintressena.

I det finska betänkandet drivs synpunkten att kyrkan till följd av sitt väsen kräver inre frihet och oberoende av statsmakten. Eftersom den ryska överheten präglades av den ortodoxa kyrkans tro och bekännelse var detta krav desto angelägnare. Man hade ett statsöverhuvud som från luthersk synpunkt sett tillhörde en ”främmande trosbekännelse” och som av det skälet inte kunde vara den finska lutherska kyrkans främste medlem och den högsta tillsynsmyndigheten över kyrkans liv. När man i betänkandet höll fast vid tanken på ”den kristliga staten” var det således det finska storfurstendömet man hade i tankarna. I denna ”kristliga stat” gavs genom den av lantdagen 1867 antagna kyrkolagen den historiskt givna lutherska kyrkan fortsatt ställning som en statskyrka vars organisation var en integrerad del av den organiserade staten. Det kyrkliga ämbetet var fortsatt en del av den statliga ämbetshierarkin, och biskop och domkapitel hade ställning av statlig myndighet, men den verksamhet som utövades av prästerskapet och stiftsledningen reglerades från 1870 av kyrkan själv.

Den finska evangelisk-lutherska kyrkan hade med den nya kyrkolagen fått den friaste ställningen i förhållande till statsmakten bland de lutherska kyrkorna i Europa. Den kyrkliga organisation som skapades genom den nya kyrkolagen var uppbyggd nedifrån, och kyrkomötet utgjorde en representation för församlingarna, för den lokala nivån. De liberala idéer-

na, liksom de demokratiska föreningsideal som odlades av väckelsen och folkrörelserna, fick således ett genomslag i den kyrkliga organisationen redan innan de kunnat omorganisera det ämbetsmannastyrda, autonoma storfurstendömet Finland i en mer demokratisk riktning. Den kyrkliga organisationen kom på så sätt att utgöra ett demokratiskt inslag i en statsbildning utan demokratiskt förankrade nationella institutioner.

Den svenska situationen var annorlunda. Kyrkomötet inrättades som en följd av representationsreformen och blev därigenom endast en partiell reform. Kyrkolagen i övrigt berördes inte av förändringen. Sammanblandningen av kyrkolag, kyrkliga förordningar och den civila lagstiftningen angavs som ett av skälen till att kyrkomötet inte kunde få rätten att ensamt stifta kyrkolag. Det hävdades därtill att det var förbundet med betydande svårigheter att skilja ut en egentlig kyrkolag från lagkomplexet i övrigt.⁹⁵ Det sista hade man gjort i Finland, men där rådde andra förutsättningar: utredningen gällde där just kyrkolagen i dess helhet.

Det svenska kyrkomötet utrustades således endast med vetorätt gentemot riksdags- och regeringsförslag och med möjligheten att till regeringen inkomma med förslag. För att lagar skulle kunna antas krävdes gemensamma beslut av riksdag och regering. Detta gav regeringen en självständig ställning mellan riksdagen och kyrkomötet. Som framgått tolkades denna situation av somliga i prästeståndet som att kyrkomötet i praktiken hade en självständig initiativrätt. Ett förslag från kyrkomötet kunde av regeringen läggas som en proposition till riksdagen, och ett förslag från riksdagen kunde avvisas av regeringen. Man borde, menade några debattörer, förlita sig på att Konungen som Svenska kyrkans *summus episcopus* gentemot riksdagen, som inte var bunden av bekännelsen, tillvaratog kyrkans intressen och inte lät förslag passera som stred mot kyrkans intressen. Situationen förändrades 1917 när parlamentarismen utan någon grundlagsändring genomfördes i praktiken: regeringen utsågs nu av riksdagens majoritet, och riksdagen blev därmed den egentliga laggivaren. De kyrkliga böckerna – gudstjänstordning, psalmbok och katekes – stadfästes däremot av regeringen utan riksdagens inblandning. Det förhållandet rådde i princip till 1983. Genom den kyrkomötesreform som då ägde rum överfördes antagandet av de kyrkliga böckerna till kyrkomötet.

Det svenska kyrkomötet blev således vid dess tillkomst på ett helt annat sätt än det finska en del av det politiska systemet. Kyrkomötet kunde i själva verket ses som ett inslag i riksdagens arbetsordning, som ett permanent utskott för kyrkliga frågor. Det kom också att tidvis behandlas så.

Åtskilliga beslut i kyrkomötet ignorerades av Kungl. Maj:t och förelades aldrig riksdagen.⁹⁶ Kyrkomötet hade visserligen vetorätt, men i sista hand kom de frågor som kyrkomötet behandlade att slutgiltigt avgöras antingen av riksdagen eller av regeringen.

Medan det finska kyrkomötet getts rätt att självständigt stifta kyrkolag och anta kyrkliga böcker hade det svenska endast medgivits förslagsrätt och vetorätt. Detta var, trots likheterna i övrigt, en för framtiden avgörande skillnad.

LÄROÄMBETE OCH DEMOKRATI I DET SENA 1900-TALET S REFORMER

Kyrkoordningsutredning i Finland och kyrkomötesreform i Sverige

Det finska kyrkomötet tillsatte 1974 en kyrkoordningskommitté under ledning av biskop John Vikström.⁹⁷ Kommittén skulle utreda de principer som borde vara vägledande för en totalrevision av den finska kyrkans författning. Kommittén avlämnade 1979 sitt betänkande och föreslog att kyrkolagen skulle delas upp på dels en kyrkolag, dels en kyrkoordning. Kyrkolagen skulle få karaktären av en ramlagstiftning med grundläggande regler, medan kyrkoordningen mer i detalj skulle reglera den kyrkliga organisationen. Kyrkoordningen skulle vara mer flexibel, och sedan den antogs har den också justerats vid några tillfällen.⁹⁸

Betänkandet behandlade de principiella frågorna och ägnade därvid särskild uppmärksamhet åt bl.a. "beslutsprocessen inom kyrkan" med tanke på "förhållandet mellan kyrkans ämbetsstruktur och kyrkans representationsstruktur".⁹⁹ Kommittén föreslog inte några lagtexter. Betänkandet gav utgångspunkterna för en kommande reform. Eftersom betänkandet var ett förarbete borde det, menar kommittén, vara vägledande för tolkningen av de lagtexter som så småningom skulle bli resultatet av utredningen.¹⁰⁰ Vi bör därför kunna betrakta betänkandet som ett officiellt dokument, som uttrycker den finska lutherska kyrkans uppfattning.

Den finska kyrkan äger ännu den rätt som gavs kyrkomötet 1868 att självständigt stifta lag. Kyrkan själv initierade således förändringarna av kyrkolagen. Det demonstrerar den frihet som den finska kyrkan har, trots att den kan betraktas som en statskyrka eller i alla fall en kyrka med en nära förbindelse med staten.

Sveriges riksdag antog 1974 en ny regeringsform. Genom en över-

gångsbestämmelse medgavs kyrkomötet tills vidare fortsatt delaktighet i tillkomsten av kyrkolag. När det svenska kyrkomötet 1979 förkastade ett regeringsförslag¹⁰¹ om skilsmässa mellan stat och kyrka, och relationerna stat–kyrka således inte skulle komma att förändras, ville regeringen undanröja denna övergångsbestämmelse för att regeringsformen fullt ut skulle kunna realiseras. All lag, också kyrkolag, skulle enligt regeringsformen stiftas av riksdagen ensam, och några undantag kunde inte längre tolereras. Kyrkomötets veto måste upphöra, eftersom det hotade grundlagens integritet och inte kunde förenas med de demokratiska spelreglerna. Regeringen tillkallade därför en kyrkomöteskommitté. Kommittén avlämnade 1981 sitt betänkande om hur Svenska kyrkans kyrkomöte skulle vara organiserat och vilken kompetens det skulle äga.¹⁰²

Genom överläggningar mellan de fyra största riksdagspartierna uppnåddes 1982 en bred riksdagsmajoritet för att övergångsbestämmelserna om kyrkomötets delaktighet i kyrkolagsstiftningen skulle avskaffas.¹⁰³ Den borgerliga regeringen kunde därför till riksdag och kyrkomöte lägga fram två lagförslag som konkretiserade överenskommelsen: dels ett förslag till en kortare ramlag för Svenska kyrkan med grundlagsstatus, dels ett förslag till en lag om ett ”reformerat kyrkomöte”, genom vilken en total omorganisation av kyrkomötet skulle äga rum.¹⁰⁴ Regeringsförslagen förenklade i viss mån den lagtext som föreslagits av kyrkomöteskommittén. Lagförslaget fick i den form regeringen lade fram det en mer konsekvent demokratisk utformning. Kyrkomötesfrågan hade därmed fått sin politiska lösning. De två av regeringen föreslagna lagarna behandlades av kyrkomötet 1982.

Eftersom kyrkomötet i stället för en skilsmässa stat–kyrka förordade inomkyrkliga reformer, tillsatte kyrkomötet 1979 en utredningsnämnd för att utarbeta ett förslag till en ”reformerad kyrkoorganisation” som också skulle innefatta ett förslag till omorganisation av kyrkomötet. Nämnden presenterade redan på hösten 1979 ett preliminärt betänkande som sändes ut på remiss. Slutbetänkandet lades fram till kyrkomötet 1982.¹⁰⁵ Medan det finska betänkandet från 1979 kan beskrivas som en teologisk text saknar Svenska kyrkans utredningsnämnds betänkande i stort sett teologiska motiveringar för de föreslagna reformerna. I detta, liksom i regeringsförslaget och i den statliga utredningen, är en av huvudfrågorna hur de demokratiska principerna skall appliceras på kyrkomötet.

”Den dubbla ansvarslinjen”

Den finska och den svenska kyrkans historiskt givna representativa organisation har beskrivits som ”en dubbel ansvarslinje”, som en samverkan mellan läroämbete och förtroendevalda representanter för församlingarna.¹⁰⁶ Enligt denna idé har läroämbetet ett självständigt ansvar för kyrkans lära, grundat på den förpliktelse till kyrkans bekännelse och ordning som avges genom löftena i prästvigningen. De förtroendevaldas delaktighet kan å andra sidan ses som ett uttryck för det allmänna prästadömet ansvar för kyrkans verksamhet och förvaltning. På församlingsplanet har således prästerskapet självständigt och exklusivt haft ansvar för förkunnelse och sakramentsförvaltning, medan de förtroendevalda ansvarat för de yttre omständigheterna kring förkunnelse och sakramentsfirande. På den nationella nivån – i fyrståndsriksdagen och i kyrkomötet såväl i Finland som i Sverige – har emellertid ansvaret för alla frågor varit delat mellan läroämbete och lekmannarepresentanter. Kyrkomötenas kompetens har inskränkt sig till kyrkolagsfrågorna, medan kyrkans bekännelse har ansetts vara given genom Uppsala möte 1593. Ståndsriksdagen och kyrkomötet har inte haft till uppgift att på nytt definiera bekännelsen.¹⁰⁷ I kyrkolagsfrågorna har därför inte läroämbetet haft en kompetens som skiljer sig från lekmannarepresentanternas. Läroämbetets särskilda ansvar på denna nivå har i stället handlat om tillämpningen av bekännelsen, d.v.s. huruvida kyrkolagsförslag och förslag till nya kyrkliga böcker (kyrkohandbok, psalmbok, evangeliebok och katekes) har ett innehåll som ger uttryck åt den lutherska kyrkans bekännelse eller i varje fall kan anses vara förenlig med den.

Detta förhållande mellan läroämbete och valda lekmannarepresentanter för församlingarna utgör en av kärnfrågorna i såväl det finska betänkandet som i regeringsförslaget och de båda utredningarna i Sverige.

Kyrkans väsen och demokratin enligt den finska kyrkoordningskommittén

Enligt den finska kyrkoordningskommitténs betänkande 1979 uttrycker kyrkan sitt väsen och sina uppgifter genom sin författning. Varje revision av författningen måste därför på nytt klargöra de värden som är konstitutiva för kyrkans identitet som en gemenskap av troende.¹⁰⁸ Den finska kommittén svarar mot detta genom en tolkning av artiklarna fem, ”Om predikoämbetet”, och sju, ”Om kyrkan”, i Augsburgska bekännelsen. Kyr-

kan är närvarande, eller re-representerad (av latinets *repraesentare*, göra närvarande), när evangeliet förkunnas och sakramenten utdelas. Detta förutsätter, säger kommittén, närvaron både av dem som förkunnar och utskiftar, d.v.s. läroämbetet, och av dem som mottar Ordet och sakramenten, d.v.s. Gudsfolket. Kyrkan är därför för handen först när såväl medlemmarna som ämbetet är företrädna.

Kyrkan har dubbla strukturer enligt betänkandet. Å ena sidan utgör läroämbetet en struktur som uttrycker det för kyrkan konstitutiva och på det lokala planet uppenbarar den universella kyrkan. Å andra sidan finns en representativ struktur, med ansvar för de yttre förutsättningarna för de konstitutiva funktionerna, Ordets förkunnelse och sakramentens utdelande genom kyrkans ämbete. Medlemmarna i denna representativa struktur skall, menar kommittén, väljas så att de enligt kriterierna ovan tillsammans representerar kyrkan, gör den närvarande.

Kyrkans författning måste ge konkret form åt denna samverkan mellan läroämbete och allmänt prästadöme, eftersom inget av dem ensamt kan göra kyrkan närvarande eller representera den. Enligt betänkandet måste detta förverkligas på alla nivåer i kyrkans organisation. Kyrkomötet måste därför utgöra en balanserad representation av präster och lekfolk som i två skilda valkorporationer väljer sina egna ombud. Med tanke på deras speciella ställning och uppgifter inom läroämbetet skall biskoparna enligt betänkandet även i fortsättningen vara självskrivna ledamöter av kyrkomötet.¹⁰⁹

Detta synsätt kan, menar kommittén, uppfattas vara på kollisionskurs med uppfattningen av hur representativa organ skall vara sammansatta i det nutida samhället. Medborgarna förväntar sig att de demokratiska idéerna slår igenom inom de flesta av samhällets områden. Man måste därför fråga sig, säger kommittén, vilka värden som måste styra den kyrkliga organisationen och i vilken utsträckning dessa värden kan kombineras med demokratiska ideal. Artiklarna fem och sju i Augsburgska bekännelsen utgör, såsom kommittén förstår dem, de fundamentala värden som kyrkan i sin författning inte kan ignorera, och de har därför företräde framför de demokratiska principerna. Ansvar för kyrkans organisation, men också för tillämpningen av den bekännelse som är given en gång för alla, är ett delat ansvar och måste ta sig uttryck i en samverkan mellan kyrkans läroämbete och valda lekmannarepresentanter för församlingarna.¹¹⁰

Ecklesiologin – läran om kyrkan – och en nyinterpretation av den lutherska bekännelsen ger de grundläggande principer som skall vägleda revi-

sionen av kyrkans författning och reformer av dess organisation. De demokratiska idealen kan därför inte fullt ut appliceras på kyrkans representativa struktur. Enligt den kyrkolag och den kyrkoordning som blev resultatet av kyrkoordningsskommitténs betänkande och som antogs 1993 består därför den finska evangelisk-lutherska kyrkans allmänna kyrkomöte av två korporationer, läroämbete och lekmannarepresentanter för församlingarna, valda var för sig. Valordningen utgår för prästernas del från stiftet och för lekmannaombuden genom ett elektorssystem från församlingarna.¹¹¹ Tanken på en ”dubbel ansvarslinje” har på ett konsekvent sätt varit modell för den finska kyrkans representativa struktur på alla nivåer av dess organisation.

Demokratin och kyrkomötets sammansättning i den svenska kyrkomötesreformen

De två svenska betänkandena från 1981 och 1982 liksom regeringens förslag 1982 föreslog alla att de demokratiska idealen för representativa församlingar fullt ut skulle få genomslag i kyrkomötets sammansättning.¹¹² Liksom det finska kyrkomötet hade det svenska dittills bestått av två korporationer, präster och lekmannaombud, valda var för sig; biskoparna hade sedan kyrkomötets tillblivelse varit självskrivna ledamöter. Vid kyrkomötets tillkomst på 1860-talet betraktades detta som självklart och teologiskt motiverat. I de moderna dokumenten karaktäriseras det som en ”kategoriklyvning”. Det framställs inte som en ecklesiologisk eller teologisk fråga, vital för kyrkans självförståelse, utan endast som en tillämpning av demokratiska principer på kyrkans representativa organ. Eftersom kyrkomötet 1979 inte accepterat villkoren för en skilsmässa mellan stat och kyrka blev denna politiska hållning till kyrkomötets sammansättning den naturliga konsekvensen för en kyrka som valde att förbli i en nära förbindelse med staten. De regler som styr den demokratiska processen i statens representativa system måste således också vara vägledande för statskyrkans representativa organ.

”Kategoriklyvningen” tillsammans med biskoparnas självskrivnahet måste i ett ”reformerat kyrkomöte” överges, eftersom de inte kunde anses vara förenliga med ett demokratiskt styrelseskick.

I det preliminära betänkande som Svenska kyrkans utredningsnämnd lade fram hösten 1979 presenterade nämnden två alternativa sätt att argumentera i fråga om förhållandet mellan läroämbete och lekmannarepre-

sensation. Det första utgår från ståndsriksdagens och sedan 1800-talets mitt kyrkomötets historiskt givna två valkorporationer: beslut i lärofrågor fattas i samverkan mellan läroämbete och lekmän. Man lyfter fram att prästerna i lärofrågor har ett särskilt ansvar genom löftena i prästvigningen och ”inte endast har ställning som tjänstemän eller funktionärer inom en organisation”. [D]et religiöst bestämda prästämbetet” har ett ”själständigt ansvar för kyrkans lära, ordning och sakramentsförvaltning”. Med detta synsätt måste det, konstaterar nämnden, finnas en regel som både säkrar det gemensamma ansvaret och bygger in läroämbetets funktion i systemet.

Det andra synsättet innebär enligt utredningsnämnden att kyrkans ämbete visserligen är en gudomlig stiftelse, men detta ämbete innehas av kyrkan som sådan. Av kyrkan överlåtes ”den offentliga ämbetsförvaltningen [...] på särskilda personer”. Kyrkan har därför med avseende på ämbetets förvaltning av Ord och sakrament ”en överordnad uppgift i förhållande till de av kyrkan utsedda ämbetsinnehavarna”. Till stöd för detta synsätt hänvisade utredningsnämnden kortfattat till artiklarna fem, ”Om predikoämbetet”, och fjorton, ”Om det andliga ståndet”, i Augsburgska bekännelsen och i en not dessutom till några andra ställen i de lutherska bekännelseskrifterna. Man menade sig därmed kunna dra slutsatsen att det inte fanns en olösbar konflikt mellan en demokratisk uppbyggnad av den kyrkliga organisationen och kyrkans identitet som trossamfund.¹¹³

Med utgångspunkt i dessa båda synsätt skisseras i det preliminära betänkandet tre möjliga utformningar av samspelet läroämbete–lekmanrepresentation i kyrkomötet. Enligt det första alternativet skall biskoparna vara självskrivna medan övriga ledamöter skall vara fritt valda. Biskoparna uppfattas ha en speciell ställning i Svenska kyrkan som ”kyrkans högsta organ inom området för det andliga kyrkoämbetet”, och självskrivningen blir därför den naturliga konsekvensen.

I en andra modell föreslås att förutom biskoparna även den av prästerskapet valda prästerliga ledamoten i varje stifts domkapitel skall vara självskriven, medan lekmanombuden skall vara fritt valda.

Det tredje alternativet ”harmonierar med synen att lekmännens och prästernas ansvar för lärofrågor inte är väsensskilda utan i grunden är desamma”. Kyrkomötet skulle därför bestå av enbart fritt valda ledamöter. Nämnden hade, heter det, i sitt arbete konfronterats med det ”dilemma [...] med avseende på de demokratiska principerna” som ”läroämbetets representation i beslutande organ” innebar. ”Självskrivet ledamotskap

och kategoriklyvning präster/lekmän står i strid mot demokratins idéer". Biskoparnas särskilda ställning skulle tillgodoses genom att biskopsmötet gavs en officiell ställning i den kyrkliga organisationen och skulle höras av kyrkomötet "före avgörandet av frågor som berör kyrkans bekännelse, böcker och gudstjänstordning".¹¹⁴

Som framgått är detta sista alternativ det enda som nämnden försöker stödja med någon form av teologiska argument. Argumenten har det uppenbara syftet att förespråka ett konsekvent genomförande av de demokratiska principer som gäller för det politiska livet och beslutsstrukturen i staten. Den demokratiska grundhållningen måste enligt nämnden vara att "de som berörs av ett beslut direkt eller indirekt deltar i beslutsfattandet".¹¹⁵

Grunden för läroämbetets deltagande i besluten om lärofrågor hade dittills kunnat anses vara given genom det självständiga, men inte exklusiva, ansvar för lärofrågorna som gavs genom vigning till kyrkans ämbete och den bindning till bekännelsen som följde av de i vigningen avgivna löftena. Läroämbetet, representerat av de tretton biskoparna, skulle enligt denna tredje modell "höras" före kyrkomötets beslut i dessa frågor¹¹⁶ och prästerskapet inklusive biskoparna frånhändas deltagandet i beslut i de lärofrågor som annars ansågs höra till deras särskilda ansvarsområde som innehavare av kyrkans läroämbete.

Beslutskompetensen i lärofrågor skulle således fullt ut ligga i det fritt valda kyrkomötet. Betänkandet förutsätter att präster kommer att bli valda till kyrkomötet, men enskilda prästers deltagande som ledamöter skulle i fortsättningen bli beroende av tillfälligheter i nomineringsprocessen i de politiska partierna på lokalplanet.

När utredningsnämnden 1982 lade fram sitt slutgiltiga betänkande hade man med ledning av yttrandena över det preliminära betänkandet och den av regeringen tillsatta kyrkomöteskommitténs betänkande från mars 1981¹¹⁷ bestämt sig för det tredje alternativet. Kyrkomötet skulle bestå av fritt valda ledamöter. Biskoparna skulle ha närvaroplikt och yttrande- och förslagsrätt men inte kunna delta i besluten om de inte var valda ledamöter. Enligt utredningsnämndens mening var det i kyrkomötets handhavande av lärofrågorna som samverkan mellan lekmannaledamöterna och kyrkans läroämbete skulle komma till uttryck. Kyrkomötet kunde därför bestå av fritt valda ledamöter, lekmän såväl som präster, men för behandlingen av sådana frågor som kunde beröra läran krävdes, enligt nämnden, en särskild beslutsordning som garanterade läroämbe-

tets inflytande. Närmast tänkte sig här utredningsnämnden en konstruktion med biskopsmötet som utgångspunkt ”till följd av den särskilda ställning [biskoparna] har i religiösa spörsmål”. Före beslut i lärofrågor skulle biskopsmötet avge ett yttrande.¹¹⁸ En liknande konstruktion hade den statliga kyrkomöteskommittén tänkt sig och föreslog därför en ”lag om nämnden för beredning av svenska kyrkans lärofrågor”.¹¹⁹ Regeringspropositionen däremot innehöll inte någon bestämmelse om en läronämnd.¹²⁰ Genom en komplettering av den lagtext som regeringen föreslagit blev det emellertid möjligt för det nya kyrkomötet att inrätta en sådan nämnd. I denna skulle, enligt kyrkomötets beslut, samtliga biskopar vara självskrivna och ytterligare åtta ledamöter utses av kyrkomötet.¹²¹

Biskoparna är således sedan 1982 års kyrkomötesreform inte längre självskrivna ledamöter av kyrkomötet. De har skyldighet att närvara vid kyrkomötets sammanträden, har rätt att yttra sig och kan framföra förslag till kyrkomötet. Genom att biskoparna ges tillfälle att yttra sig kan kyrkomötet ”få den nödvändiga informationen vid avgörande av lärofrågor”, som det heter i en av utredningarna.¹²² Uttalandet är intressant eftersom det antyder utredningsmaterialets syn på läroämbetet. Biskoparna betraktas som specialister, och i den egenskapen har de till uppgift att bereda ärenden innan de valda representanterna för kyrkans medlemmar i plenum tar ställning i frågorna. De är däremot själva uteslutna från den församling som fattar beslut också i frågor av bekännelsekaraktär. Det självskrivna ledamötskap som biskoparna ägt före reformen är inte kompatibelt med en beslutande församling som grundar sig på medlemmarnas fria nominering och val.

Präster kan nomineras och väljas till kyrkomötet, men eftersom de nomineras av politiska partier och väljs av kyrkans medlemmar på samma sätt och tillsammans med de andra ledamöterna kan prästvigda ledamöter av kyrkomötet inte betraktas som en läroämbetesrepresentation. De företräder dem som nominerat och valt dem. Åtminstone i teorin skulle kyrkomötet kunna bli sammansatt utan att några präster alls fanns med bland ledamöterna.

I läronämnden är biskoparna de enda representanterna för läroämbetet, eftersom de övriga åtta ledamöterna inte behöver vara prästvigda eller väljas därför att de är prästvigda. Denna inskränkta läroämbetesrepresentation är i själva verket en nyhet i Svenska kyrkans tradition. Läroämbetet var intill 1982 identiskt med prästerskapet i dess helhet inklusive bisko-

parna, på den nationella nivån företrätt av de självskrivna biskoparna och de av prästerskapet stiftsvis valda prästerliga ledamöterna. På den nationella nivån var biskoparna och de valda prästerna jämlikar med samma ansvar för behandlingen av lärofrågorna. Eftersom basen för de prästerliga valen låg i stiftens kunde prästerna också i viss mån anses representera de olika stiftens särskilda intressen och traditioner.

Den lösning vad gäller kyrkomötets sammansättning som därmed hade anvisats genom den statliga kyrkomöteskommittén, den politiska överenskommelsen konkretiserad i regeringens proposition och Svenska kyrkans utredningsnämnd var inte en nyhet. Den hade diskuterats i de olika utredningarna under andra hälften av 1900-talet under ungefär samma förutsättningar: självskrivnenhet och ”kategoriklyvning” stred mot de demokratiska principerna för sammansättningen av representativa organ. Den statliga kyrkomöteskommittén menade därtill att kyrkomötet i dess dittillsvarande form inte bara var otidsenligt, utan historiskt sett ”en kvarleva från det gamla ståndssamhället”.¹²³

Utan att relationen stat–kyrka förändrades i riktning mot en fri kyrka genomfördes den princip som skulle bli vägledande för den framtida, oberoende kyrkans organisation. Idealet ansågs egentligen vara att kyrkomötesledamöterna av kyrkans medlemmar utsågs genom direkta val med fri nominering, men det genomfördes inte vid detta tillfälle. Man behöll tills vidare det indirekta valsystemet med elektorers utsedda av de förtroendevalda som valts av församlingens medlemmar. Under ytterligare drygt ett och ett halvt decennium skulle församlingarna utgöra basen för den kyrkliga representationen. Direkta val till kyrkomötet genomfördes först med den kyrkoordning som antogs 1999 och trädde i kraft den 1 januari 2000, när stat och kyrka skildes åt i Sverige.¹²⁴ Kyrkomötet fick därmed en konstruktion som är en direkt parallell till riksdagen och de allmänna valen. Svenska kyrkans högsta beslutande organ upphörde därmed att vara en representation för Svenska kyrkans församlingar. Det representerar genom sin valordning och sin sammansättning i stället de enskilda kyrkomedlemmarna.

Den ”dubbla ansvarslinjen”, den historiskt givna distinktionen mellan läroämbetet med dess särskilda ansvar för lärofrågorna å ena sidan och de valda representanterna för församlingarna å andra sidan var därmed övergiven som princip för hur Svenska kyrkans högsta representativa organ skulle vara sammansatt. I stället har de för medborgarna självklara demo-

kratiska principer som styr det politiska livet fullt ut applicerats också på valet till och sammansättningen av kyrkomötet.

Kyrkomöte, läroämbete och demokrati i Finland och Sverige – en summering

Utvecklingen i Svenska kyrkan under de sista decennierna av 1900-talet kastar på ett intressant sätt ljus över den finska evangelisk-lutherska kyrkans vägran att acceptera de demokratiska principerna som enda modell för den kyrkliga representativa strukturen. Den lutherska kyrkan i Finland hävdar att den lutherska bekännelsen innehåller fundamentala värden som man inte kan bortse från utan att kyrkan förlorar sin identitet som trossamfund. Den finska kyrkan kombinerar på så sätt två skilda idéer som grund för den representativa strukturen: idén om ett läroämbete, nödvändigt för kyrkan, med ett särskilt ansvar för kyrkans bekännelse och den demokratiska principen att kyrkans medlemmar på alla nivåer har ett med läroämbetet delat ansvar för kyrkans tro och liv.

Olikheten mellan de lutherska kyrkorna i Finland och Sverige i attityden till dessa frågor har som en av sina förutsättningar de olikartade historiska bakgrunderna för kyrkomötesreformerna på 1800-talet och den därefter följande utvecklingen av kyrkornas olika relationer till staten och den lagstiftande makten. På 1860-talet fick den finska kyrkan ett avsevärt oberoende när kyrkolagarna skiljdes från den civila lagstiftningen och det nyinrättade kyrkomötet gavs lagstiftande myndighet. Kyrkan hade därefter sin egen rättsordning och en auktoritativ struktur som var oberoende av statens representativa politiska system. Reformerna i Sverige vid samma tid var partiella. Reformerna berörde inte kyrkolagen 1686 eller andra lagar och förordningar av betydelse för kyrkan. Kyrkomötet fick inte heller som i Finland rätt att självt initiera och stifta kyrkolag. Delaktigheten i tillkomsten av kyrkolag inskränktes till möjligheten att framföra önskemål och ytterst att inlägga veto mot förslag från riksdagen eller Kungl. Maj:t. I själva verket kan det kyrkomöte som existerade till 1982 inte bara betraktas som en representation för kyrkan utan som ett permanent riksdagsutskott till vilket riksdagen för yttranden och bifall hänsköt ärenden som berörde kyrkans liv och tro. Kyrkomötet var en del av riksdagens arbete, och just därför kunde en ordning som förutsatte dess samtycke vid tillkomsten av nya lagar inte längre accepteras när regeringsformen av 1974 fullt ut skulle genomföras. De övergångsbestämmelser som kyrko-

mötets verksamhet efter 1974 vilade på avskaffades följaktligen och därmed också kyrkomötets möjlighet att genom sitt veto hindra att ett kyrkolagsförslag antogs av riksdagen. Svenska kyrkan blev vad den aldrig tidigare i samma utsträckning varit: en statskyrka, över vilken en demokratiskt vald riksdag utan någon förpliktelse till kyrkans bekännelse kunde utöva full myndighet, om den ville. Det föredragande statsrådet, som i regeringsskrivelsen till kyrkomötet presenterade propositionen om ett reformerat kyrkomöte, framställde inte heller kyrkomötet som en representativ församling för Svenska kyrkan. Kyrkomötet var enligt honom ett ”opinionsorgan” som gav ”sin mening tillkänna för regeringen i olika kyrkliga frågor”, och som även fortsättningsvis borde kunna fungera som ett sådant. Också de beslut som kyrkomötet efter reformen självständigt kunde fatta, t.ex. om kyrkans liturgiska böcker, var egentligen en av riksdagen ”delegerad normgivning”.¹²⁵ Denna nya ordning gällde till den 1 januari 2000, då den 1999 antagna kyrkoordningen trädde i kraft.

Det svenska kyrkomötet blev genom 1800-talets kyrkomötesreform fångat i det politiska systemet. De politiska partierna har också kommit att dominera valen av lekfolk på alla nivåer i Svenska kyrkans organisation, från församlingarna upp till kyrkomötet, och i den oberoende Svenska kyrkan i det tjugoförsta århundradet nomineras alla kyrkomötesombud, präster som lekmän, av politiska partier med eller utan partipolitiska beteckningar.¹²⁶

NOTER

- 1 För denna utveckling, se Brilioth 1946, 386–393, och Ahrén 1956, 9–17.
- 2 Om treståndsläran, se Pleijel 1970, 30–52, och Ahrén 1964, 29–30. Citatet är hämtat från Ahréns framställning.
- 3 Murtorinne 2000, del 3, 52–55. Om Tengströms kyrkolagsförslag 1825 och 1829, se Björkstrand 1998.
- 4 Murtorinne 2000, del 3, 158.
- 5 KLF 1863, 134, 135.
- 6 KLF 1863, 135.
- 7 KLF 1863, 131.
- 8 KLF 1863, 131, 135.
- 9 T.ex. KLF 1863, 211, 244.
- 10 KLF 1863, 243–244.

- 11 KLF 1863, 244.
- 12 KLF 1863, 243.
- 13 KLF 1863, 123, 124, jfr 154. – Den religionsfrihet som kyrkolagskommittén förespråkade genomfördes inte i samband med att kyrkolagen antogs. En dissenterlagstiftning med begränsad religionsfrihet kom först 1888.
- 14 KLF 1863, 129, 130.
- 15 KLF 1863, 124.
- 16 Jfr KLF 1863, 232.
- 17 Kyrkomötesförslagen och debatten i prästeståndet under första hälften av 1800-talet finns utförligt belysta i Ahrén 1956 och i Österlin 1960.
- 18 RD 1862–1863, bih., prop. nr 61 (5 januari 1863).
- 19 RD 1862–1863, bih., konstitutionsutskottets memorial nr 7, 21–38. Reservationen återges även i prästeståndets protokoll, RD 1862–1863, Pr. 3, 54–72; förslaget till kyrkomöte behandlas på s. 67–71. Även i Gränström 1915, 169–184 och 59–65. – De prästerliga ledamöterna i konstitutionsutskottet var följande: Lars Anton Anjou, biskop i Visby, Henrik Gerhard Lindgren, kyrkoherde, kontraktsprost, Claes Herman Rundgren, kyrkoherde, kontraktsprost, Thure Wensioe, kyrkoherde, Samuel Lorenz Ljungdahl, kyrkoherde, prost, och Anton Niklas Sundberg, domprost, professor i teologi, Lund.
- 20 RD 1862–1863, bih., prop. nr 33 (11 november 1862).
- 21 Debatten i prästeståndet 1863 finns utförligt behandlad i Gränström 1915 och Ahrén 1956, 211–240.
- 22 SFS 1860:46.
- 23 RD 1862–1863, Pr. 3, 67.
- 24 SFS 1860:46, 15 §. RD 1862–1863, bih., prop. nr 61, riksdagsordningen 26 §.
- 25 RD 1862–1863, Pr. 3, 67–68.
- 26 RD 1862–1863, Pr. 3, 140–142 (Thure Annerstedt, biskop i Strängnäs, kyrkomötets vice talman).
- 27 RD 1862–1863, bih., prop. nr 61, 87 § mom. 2.
- 28 RD 1862–1863, Pr. 3, 67.
- 29 RD 1862–1863, Pr. 3, 68–69.
- 30 RD 1862–1863, Pr. 3, 69.
- 31 RD 1862–1863, Pr. 3, 140–141, 144; 282.
- 32 RD 1862–1863, Pr. 3, 80 (Johan Israel Melén, kyrkoherde, prost); 148 (Johan Magnus Almqvist, kyrkoherde, kontraktsprost), 170 (Jacob Otterström, kyrkoherde), 176 (Gustaf Theodor Ljunggren, kyrkoherde, prost), 280 (Anders Fredrik Sondén, kyrkoherde, prost).
- 33 RD 1862–1863, Pr. 3, 124 (Lars Landgren, kyrkoherde, kontraktsprost).
- 34 RD 1862–1863, bih., prop. nr 61, regeringsformen 87 §.
- 35 RD 1862–1863, Pr. 3, 103–105 (Fredric Ferdinand Carlson, prof. i historia, Uppsala). Liknande synpunkter, RD 1862–1863, Pr. 3, 75 (Gustaf Daniel Björck, biskop i Göteborg).
- 36 Ordet ”organism” är ett från romantiken hämtat uttryck som närmast har sin motsvarighet i det nytestamentliga begreppet ”kropp” som en beskrivning av kyrkan. Om ordets samhörighet med det vid denna tid förnyade intresset för kyrkan som en religiöst bestämd storhet, se Bexell 1987, 71–73 och där anförd litteratur; även Österlin 1960, 97.
- 37 KLF 1863, 25 kap. 2 §, motiveringarna, 135, 237–238.

- 38 KLF 1863, 138.
- 39 KLF 1863, 14 kap. 1 §; 8 kap. 5 §; motiveringarna, 148. KL 1868, 14 kap. 106 §, 8 kap. 63 §.
- 40 KLF 1863, 237.
- 41 För den lundensiska högkyrklighetens ämbetsuppfattning, se Aulén 1953, 15–43. För den tyska debattens två huvudlinjer i ämbetsfrågan, se Fagerberg 1952, 102, 109 (L. Richter och förmedlingsteologin), 273–285 (J.W.F. Höffling), 286–299 (Th. Kliefoth). Schauman var påverkad av den tyska förmedlingsteologin, Murtorinne 2000 del 3, 147–148, och i kyrkolagskommitténs betänkande anges Richter som en av inspirationskällorna till kyrkolagsarbetet, KLF 1863, 137. Den ämbetssteologi som betänkandet företräder representerar närmast den Höfflingska linjen, medan Kliefoth finns i bakgrunden till den lundensiska högkyrkligheten.
- 42 RD 1862–1863, bih., lagutskottets betänkande nr 31, 5–6. – Noga taget handlar det inte om lekmän, utan om lekmannaombud. Till sådana kunde även präster väljas, och så har även skett vid några tillfällen. Bexell 1990, 131.
- 43 RD 1862–1863, Pr. 3, 73, 75 (Björck), 82 (Johan Adolf Sæve, kyrkoherde, prost), 119 (Nils Gustaf Wennerström, kyrkoherde), 121–122 (Landgren), 181 (Melén).
- 44 RD 1862–1863, Pr. 3, 104 (Carlson), 280 (Sondén).
- 45 KLF 1863, 235.
- 46 KLF 1863, 25 kap. 7 §. KL 1868, 25 kap. 456 §.
- 47 RD 1862–1863, bih., prop. nr 33, 11 §.
- 48 RD 1862–1863, bih., lagutskottets betänkande nr 31, 7.
- 49 SFS 1863:61, 11 §.
- 50 Enligt det finska KLF 1863 skulle kyrkomötet ha en sammansättning av 24 valda präster, 3 biskopar, 24 valda lekmän och 6 specialister (en ledamot utsedd av senaten, en ledamot från vardera av de tre hovrätterna, en professor från teologiska och en från juridiska fakulteten), inalles 57 ledamöter. När det finska kyrkomötet 1876 för första gången samlades, hade det, i enlighet med KL 1868, 451 §, 84 ledamöter: 30 valda präster, 3 biskopar, 45 lekmän och 6 specialister. Lekmännen var således fler än prästerna. Detta noteras här eftersom Murtorinnes uppgifter har blivit felaktiga. Murtorinne 2000, del 3, 160–161, 168. – Det svenska kyrkomötet bestod enligt kyrkomötesförordningen (SFS 1863:61, 2 §) av 30 prästerliga ledamöter (12 biskopar samt pastor primarius i Stockholm, 12 präster valda stiftsvis och 1 präst från Stockholms stad, 4 teologiska lärare valda av fakulteterna i Uppsala och Lund) samt 30 lekmän stiftsvis utsedda i proportion till stiftens storlek.
- 51 KLF 1863, 212–213; KL 1868, 14 §, 439 §, mom. 3, 455 §.
- 52 RD 1862–1863, bih., prop. nr 33, 10 §.
- 53 Om denna prästerliga beredning, se Eckerdal 1971.
- 54 Eckerdal 1971, 185.
- 55 KLF 1863, 231; jfr 196.
- 56 Jfr Murtorinne 2000, del 3, 147–148, om Schaumans åskådning.
- 57 KLF 1863, 138–141.
- 58 KLF 1863, 141–142.
- 59 KLF 1863, 234.
- 60 KLF 1863, 237, 135.
- 61 KLF 1863, 239.
- 62 KL 1868, 451–452 §.

- 63 RD 1862–1863, Pr. 3, 156 (Carl Olof Björling, domprost).
- 64 RD 1862–1863, Pr. 3, 171 (Otterström), 121 (Landgren).
- 65 RD 1862–1863, Pr. 3, 133 (Nils Nordlander, kyrkoherde, kontraktsprost).
- 66 RD 1862–1863, Pr. 3, 87 (Säve), 123, 124 (Landgren), 168 (Oscar Erhard Rabe, kyrkoherde, prost), 275–276 (Björck) m.fl.
- 67 Exempel på en mer positiv syn på lekmännen: RD 1862–1863, Pr. 3, 132 (Pehr Erik Ludvig Thyselius, kyrkoherde, kontraktsprost), 278 (Säve).
- 68 KLF 1863, 135–136.
- 69 KLF 1863, 233–234
- 70 KLF 1863, 136.
- 71 RD 1862–1863, bih., laguskottets betänkande nr 31, 8–9. – Ebbe Gustaf Bring, biskop i Linköping, tidigare prof. i teologi, Lund.
- 72 Till Brings åskådning, se Ahrén 1956, 174–187.
- 73 KLF 1863, 114–115.
- 74 KLF 1863, 234.
- 75 KLF 1863, 236.
- 76 KLF 1863, 235.
- 77 RD 1862–1863, Pr. 3, 140 (Annerstedt), 155, 274 (Anjou).
- 78 Jfr Evertsson 2002, 90–100.
- 79 RD 1862–1863, Pr. 3, 74 (Björck), 136 (Annerstedt), 154 (Anjou). Ett engagerat försvar för det bestående och för enhetsstatens ideal: 162–166 (Jonas Janzon, kyrkoherde, kontraktsprost).
- 80 RD 1862–1863, Pr. 3, 81–87 (Säve), 94–103 (Carlson), 169–172 (Otterström)
- 81 RD 1862–1863, Pr. 3, 170 (Otterström).
- 82 RD 1862–1863, Pr. 3, 80 (Melén).
- 83 RD 1862–1863, Pr. 3, 278, (Säve), 283, 286 (Landgren), 285 (Almqvist).
- 84 RD 1862–1863, Rid. 3, 216.
- 85 KLF 1863, 236.
- 86 Murtorinne 2000, del 3, 11–17.
- 87 KLF 1863, 242–243.
- 88 Ahrén, ovan not 72.
- 89 RD 1862–1863, Pr. 3, 87 (Säve), 132, (Thyselius); kungen som summus episcopus även 6 (laguskottets betänkande), 142 (Annerstedt).
- 90 RD 1862–1863, Pr. 3, 134 (Annerstedt).
- 91 RD 1862–1863, Pr. 3, 95–96 (Carlson).
- 92 RD 1862–1863, Pr. 3, 171 (Otterström).
- 93 Murtorinne 2000, del 3, 11–13.
- 94 KL 1868, 14 § och 45 §. Murtorinne 2000, del 3, 161–162, 168.
- 95 RD 1862–1863, Rid. 3, 219.
- 96 Bexell 1990, 138.
- 97 För sammanhanget, se Murtorinne 2000, del 4, 255–256, 299–300.
- 98 KOK 1979, 32–33, 43–45
- 99 KOK 1979, 11.
- 100 KOK 1979, 49–50.
- 101 SOU 1978:1.
- 102 SOU 1981:4.
- 103 KM 1982, bih. saml. 2, utredningsnämndens betänkande, 21–23.
- 104 KM 1982, bih. saml. 1, nr 7.

- 105 KM 1982, bih. saml. 2. Slutbetänkandet, ”Reformerad kyrkoorganisation”, står först och följs av det preliminära betänkandet från 1979. – För bakgrunden och sammanhanget till den svenska kyrkomötesreformen 1982, se Ekström 2003, särskilt 122–157.
- 106 Ahrén 2000. Om ursprunget till själva begreppet, se 60–61. – Även om uttrycket inte används, ligger samma föreställning bakom den finska kyrkoordningskommitténs ställningstagande. KOK 1979, 14–15.
- 107 Frågan om omfattningen av kyrkans bekännelse har emellertid varit en kontroversfråga som genom den efterreformatoriska historien behandlats på riksdagarna och senare i kyrkomötet. Se Ahrén 1964.
- 108 KOK 1979, 12.
- 109 KOK 1979, 14–16. – Ett liknande resonemang om en ämbetsstruktur och en representationsstruktur fördes av Carl Strandberg vid en nordisk kyrkorättskonferens 1975. Ahrén 2000, 60–61.
- 110 KOK 1979, 27–28.
- 111 Kyrkolagen 1993, 20 kap., 3–5 §, samt valordningen 4 kap., 3 §, båda i Grönblom 1998.
- 112 KM 1982, bih., saml. 1, regeringens skrivelse nr 7, 40–42; KM 1982, bih., saml. 2, utredningsnämndens betänkande, 105–107.
- 113 KM 1982, bih. saml. 2, utredningsnämndens preliminära betänkande, 16–18.
- 114 KM 1982, bih. saml. 2, utredningsnämndens preliminära betänkande, 15, 34–35.
- 115 KM 1982, bih. saml. 2, utredningsnämndens preliminära betänkande, 36.
- 116 KM 1982, bih. saml. 2, utredningsnämndens preliminära betänkande, 35.
- 117 En översikt över remissyttranden finns i KM 1982, bih. saml. 2, utredningsnämndens betänkande, 103–105. Kyrkomöteskommitténs betänkande, se SOU 1981:14.
- 118 KM 1982, bih. saml. 2, utredningsnämndens betänkande, 105–107, 109–110.
- 119 KM 1982, bih. saml. 1, regeringens skrivelse nr 7, 105.
- 120 KM 1982, bih. saml. 1, regeringens skrivelse nr 7, 48–49.
- 121 KM 1982, bih. saml. 8:1, Första särskilda utskottets betänkande, 33–36, 76. SFS 1982:943, Lag om kyrkomötet, 31, 32 och 36 §.
- 122 Kyrkomöteskommitténs uttalande enligt KM 1982, bih. saml. 8:1, Första särskilda utskottets betänkande, 33.
- 123 KM 1982, bih. saml. 2, utredningsnämndens betänkande, 98–102. – En mer demokratisk ordning för kyrkomötets sammansättning har diskuterats under i stort sett hela 1900-talet; till detta Bexell 1990. Se även Ahrén 1964, 69–77.
- 124 KO 1999, 33 kap., 2 och 4 §, 38 kap., 14, 15 och 17 §.
- 125 KM 1982, bih. saml. 1, regeringens skrivelse nr 7, 29, 31 och 39.
- 126 För synpunkter på politiseringen av de kyrkliga valen och kyrkomötets arbete, se Bexell 1990 och Johansson 1990.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Ahrén, Per-Olov (1956), *Kyrkomöte och synodalförfattning. En studie i svensk kyrkoförfattningsdebatt 1827–1865*. Studia Theologica Lundensia 11. Lund.

- Ahrén, Per-Olov (1964), *Riksdagen, kyrkomötet och kyrkans bekännelse i svensk kyrkorättslig tradition*. Bibliotheca Theologiae Practicae 16. Lund.
- Ahrén, Per-Olov (2000), "Den dubbla ansvarslinjen som kyrkorättsligt problem". Jan-Olof Aggedal, Carl-Gustaf Andrén & Anna J. Evertsson (red.), *Kyrka – universitet – skola. Teologi och pedagogik i funktion*. Festskrift till Sven-Åke Selander. Religio 52. Lund, s. 57–72.
- Aulén, Gustaf (1953), *Hundra års svensk kyrkdebatt. Drama i tre akter*. Stockholm.
- Bexell, Oloph (1987), *Liturgins teologi hos U.L. Ullman*. Bibliotheca Theologiae Practicae 42. Stockholm.
- Bexell, Oloph (1990), "Präster och lekmän i kyrkomötet. Några linjer i allmänna kyrkomötets diskussion om sin egen sammansättning." *Med engagemang och medansvar: en bok om lekmannaskapet i Svenska kyrkan*. Festskrift till Carl Henrik Martling. Stockholm, s. 126–165.
- Björkstrand, Gustaf (1998), *Försök till ny redaction af kyrko lag för Finland. En källkritisk utgåva av ärkebiskop Jacob Tengströms kyrkolagsförslag 1825 och 1829 jämte Förslag till ny Prestvals-förordning i Finland*. Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 181. Helsingfors.
- Brilioth, Yngve (1946), *Svensk kyrkokunskap*. Stockholm.
- Eckerdal, Lars (1971), "Från kyrkomötets prästerliga beredning till beredningsutskottet. Ett led i kyrkomötets demokratisering?" *Kyrkohistorisk årskrift*, 1971, s. 184–204.
- Eckström, Sören (2003), *Makten över kyrkan. Om Svenska kyrkan, folket och staten*. Stockholm.
- Evertsson, Jakob (2002), "En damm mot tidens ström". *Kritiken mot biskoparna i det svenska stånds- och enhetssamhället vid mitten av 1800-talet*. Åbo.
- Fagerberg, Holsten (1952), *Bekentnis, Kirche und Amt in der deutschen confessionellen Theologie des 19. Jahrhunderts*. Uppsala.
- Gränström, P.O. (1915), *Prästståndets sista strid. Till kyrkomötets och kamrarnas femtioårsjubileum*. Lund.
- Grönblom, Gunnar (1998), *Kyrkans lagstiftning med kommentarer*. Borgå.
- Johansson, Sture (1990), "Lekmannaskapet och politiken i kyrkan. Kyrkomöte och centralstyrelse under 1980-talet". *Med engagemang och medansvar: en bok om lekmannaskapet i Svenska kyrkan*. Festskrift till Carl Henrik Martling. Stockholm, s. 166–178.
- KL 1868 = *Kyrkolag för den ewangelisk-lutherska kyrkan i Finland af Finlands Ständer wid landtdagen år 1867 antagen och af Hans Kejsrerliga Majestät den 9 December (27 November) 1868 i nåder stadfästad*. Helsingfors 1870.
- KLF 1863 = *Förslag till Kyrkolag för den Evangelisk-Lutherska kyrkan i Storfurstendömet Finland jemte Motiver och Reservationer*. Helsingfors 1863.

- KM 1982 = *Allmänna kyrkomötet 1982. Protokoll. Bihang*. Stockholm.
- KO 1999 = *Kyrkoordning med angränsande lagstiftning för Svenska kyrkan*. Stockholm 1999.
- KOK 1979 = *Kyrkoordningskommitténs betänkande*. Helsingfors 1979.
- Murtorinne, Eino (2000), *Finlands kyrkohistoria* (Del 3. *Autonomins tidevarv. 1809–1899*. Del 4. *Från förtrycksperioden till våra dagar. 1900–1990*). Skellefteå.
- Pleijel, Hilding (1970), *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*. Stockholm.
- RD 1862–1863, bih. = *Bihang till samtliga riks-ståndens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1862 och 1863*.
- RD 1862–1863, Pr. 3 = *Högvärdiga Preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1862 och 1863*. Band 3.
- RD 1862–1863, Rid. 3 = *Protokoll hållna hos högloflige Ridderskapet och Adeln vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1862–1863*. Band 3.
- SFS = Svensk författningssamling 1860:46; 1863:61; 1982:943.
- SOU = Statens offentliga utredningar 1978:1; 1981:4; 1981:14.
- Österlin, Lars (1960), *Thomanders kyrkogärning*. Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia 37. Stockholm.